

PĘTLA ŚMIERCI

Włodzimierz Nikitenko

Abstrakt: Opracowanie ukazuje najważniejsze zmiany systemu sprawowania władzy w państwie sowieckim od upadku władzy cara i rozwoju władzy Rosji bolszewickiej, poprzez działania rewolucyjne początków wieku XX, aż do pełnego totalitaryzmu stalinowskiego i „czystki” dokonanej za okres władzy Stalina w ZSRR. Omówione zostały także fundamenty oraz źródła przemocy i terroru, skierowane przeciwko ludności cywilnej i wojskowej. Całość opracowania opiera się na materiałach źródłowych czołowych historyków polskich, sowieckich, jak i innych autorytetów różnych narodowości zgłębiających tematykę tego okresu. Artykuł ujmuje problematykę stalinizmu w ukierunkowaniu i nastawieniu na wyjaśnianie i promowanie dialogu dla współczesnych analiz i debat na rzecz nowoczesnego społeczeństwa. **Słowa kluczowe:** Stalinizm, zbrodnie stalinowskie, NKWD, dyktatura sowiecka, terror radziecki.

Abstract: The study presents the most important changes in the system of exercising power in the Soviet state from the fall of the tsar authority and the development of the power of Bolshevik Russia, through revolutionary activities of the early twentieth century, until full Stalinist totalitarianism and the "purge" made during the period of Stalin's rule in the Soviet Union (USSR). The foundations and sources of violence and terror directed against the civilian and military population were discussed from the time of the "purge". The entire study is based on source materials of leading Polish and Soviet historians, as well as other authorities of various nationalities exploring the subject of this period. The article addresses the issue of Stalinism in targeting and in an attitude of explanation and promoting dialogue for contemporary analyzes and debates for a modern society. **Keywords:** Stalinism, Soviet war crimes, NKVD, Soviet dictatorship, Soviet terror.

Wszak nasze życie nie potrzebuje
ani nedorzecznych teorii,
ani uczonych domysłów,
pragniemy tylko... żyć bez strachu.

Epikur

Wybuch I wojny światowej rozpoczynający się zupełnie „niewinnym incydem” w Sarajawie w roku 1914, spowodował nie tylko odważne „wkroczenie” ludzkości w wiek XX. Spowodował przede wszystkim, iż zwykli, normalni i przeciętni ludzie zaczęli całkowicie inaczej postrzegać rzeczywistość, a w tej rzeczywistości – mechanizmy sprawowania władzy. Właśnie władzy, która raczej wyjątkowo (jeżeli w ogóle) objawia „ludzką twarz”, a generalnie nastawiona jest na całkowity odbiór nigdy nie kończących się przywilejów własnych, bezwzględного zysku, stosowania maksymalnego wyzysku i prawie zawsze oczekująca dożgonnej wierności, a także na pewno „ślepego” posłuszeństwa „poddanych”. Pierwszy jej w miarę <<pełny>> obraz, choć już trochę rozmazany, a przy tym niedbale zakamuflowany, ujawniły „normalne” przyczyny wybuchu I wojny światowej (bezwzględna walka o kolonie i nowe strefy wpływów; nasilające się tendencje narodowo-wyzwoleńcze w Europie i nie tylko; walka o hegemonię¹ nad światem; domieszka budzenia krzty patriotyzmu² wraz ze skrajnym nacjonalizmem³; oraz odwieczne pretensje roszczeniowe polityki, pozostające w zupełnej odwrotności do spraw życia społecznego, a wreszcie, odgłos żywego kapitalizmu⁴ i prywaty do bezgranicznego mnożenia niekończących się dóbr...). Kolejnym, w pełnej gamie kolorów odbiciem takiego rozumowania, stał się światowy wstrząs zwany Wielką Rewolucją Październikową (dalej: WRP)⁵ roku 1917. Ten jakże osobliwy w wymiarze świata „przewrót”, z jednej strony – budował nadzieję odległych marzeń „światlistego jutra” dla przeważających liczebnie mas robotniczo-chłopskich całego globu

ziemskiego, z drugiej strony – rozbudzał odwieczne demony lęku, paniki i niewyobrażalnego wprost chaosu, przerażenia, jak również najwykleszego strachu, pozostających w jakże przytłaczająco olbrzymiej mniejszości warstw i grup „wybranej społeczności” sprawujących już władzę i zagarniających jej realne efekty...

Wiadomo, że najlepszym, bo na wskroś żywym i plastycznym przykładem wymarzonego tworzonego „robotniczo-chłopskiego raju”, bo w jakże realnym oglądzie całego cywilizowanego świata, stała się początkowo Rosja bolszewicka. Państwo przemodelowane z czasem w Rosję sowiecką (Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich – dalej: ZSRR), oraz dużo później, budowany przez nią i „pieszczony” (czytaj: szczególnie uważnie i restrykcyjnie pilnowany) tzw. „blok wschodni”, czyli „wyzwolone” przez sowietów późniejsze państwa socjalistyczne. Rosja czerwona, od fundamentów budowana była na wszelkiego rodzaju buntownikach, wichrzycielach, zamachowcach, zdrajcach i szpiegach, czyli „armii” wcześniejszych syberyjskich katorżników⁶ bądź więźniów zesłań. Sowiecka partia komunistyczna, z ideologią pogranicza rewolucyjno-demokratycznej utopii⁷, na pewno tworzyła szeroką podstawę dla przyszłej władzy bezwzględnego totalitaryzmu, proponowanego najpierw przez Włodzimierza Lenina⁸, a następnie – Józefa Stalina⁹. Jej najmocniejszym filarem, aby było ciekawiej, okazała się nie masa ludowa ze swoją mądrością i przebiegłością, ale jak zwykle „stara, wierna gwardia” w postaci „zasiedziały i wiekowych” członków bolszewickich, których w około 30-50 % reprezentowali jak zawsze – wykształceni inteligenci byłych warstw posiadających. Więcej, to dzięki głównie tej właśnie części członków i ich zabiegom, tworzyła się niepowtarzalna legenda, a jednocześnie rysowały się źródła faktycznych kadr przyszłej władzy. Mało, dzięki długotrwałej wojnie domowej, partia zyskiwała wymiar masowy, gdzie dominowała „od zawsze” podstawowa zasada – bezwzględna i dosadnie ślepa lojalność i posłuszeństwo wobec towarzyszy i obranej ideologii. Głównym <motorem> motywacji pozostawały roztaczane zjawiska przyszłego bajecznego wprost dobrobytu socjalnego dla mas. Należało więc jak najszybciej i ostatecznie pozbyć się wszystkich zdecydowanych przeciwników politycznych

(czasami dotyczyło to wcale pokaźnych grup społecznych). „Złotym środkiem”, okazał się masowy terror¹⁰ i prześladowania¹¹, zbudowane na jakoby celowym zamachu na Lenina w roku 1918. Umocnił ten pogląd, skrajnie mroczny i tragiczny w swoim przebiegu, mord rodziny carskiej. Kolejnym „kamieniem milowym” umacniania władzy, było lutowo-marcowe powstanie w Kronsztadzie¹² roku 1921, zakończone znów niezwykle tragicznym i krwawym „rozliczeniem” budowanego systemu totalitarnego przeciwko „jawnie zbuntowanym” robotnikom, chłopom, marynarzom – i to tylko... za nazbyt wyraźne żądania zachowania istoty pluralizmu¹³ grup politycznych, pozwalających zachować sobie odmienne zdanie, niż przedstawiciele wszechmądrej partii bolszewickiej. Ta charakterystyczna, bardzo krwawa parodia władzy, faktycznie obnażyła po raz kolejny prawdę o tym: komu, czemu i jak ma ona służyć, oraz jaki jest jej prawdziwy obraz i wyznaczone cele dążeń. Do pełnego ukarania „niepokornych”, posłużył natenczas pisany osobiście ręką wodza rewolucji – Włodzimierza Lenina – osławiony artykuł 58, wprowadzony w życie w roku 1918 nowym Kodeksem Karnym, w którym zalecano, by nie powiedzieć: nakazywano wprost – stosowanie terroru fizycznego wobec wszystkich rzeczywistych bądź tylko podejrzanych o taki czyn przeciwników partii i państwa bolszewickiego. Mało, otóż artykuł ten umożliwiał również dowolne represjonowanie oparte na całkiem swobodnej interpretacji opinii aktualnej władzy politycznej, w stosunku do wszystkich mieszkańców ziem sowieckich [wiadomo, że od roku 1918 formalnie zaczęły na terenie sowieckiego państwa funkcjonować obozy koncentracyjne; choć ich struktura i przeznaczenie „rozrosła się” praktycznie dopiero po roku 1929, przeistaczając się w słynny <archipelag Gułag> (jak nazwie to później sowiecki skazaniec ale też pisarz noblista – Aleksander Sołżenicyn), w którym więziono już nie dziesiątki czy setki, ale... miliony sowieckich obywateli, pod postacią darmowej siły roboczej do odbudowy, budowy i rozbudowy przyszłego sowieckiego imperium].

Także w roku 1921, komunistyczne kierownictwo partyjne, wobec wystąpienia Rosji czerwonej z aktywnych działań I wojny światowej, przytłaczających strat i zniszczeń wojną, oraz klęski olbrzymiego głodu

we własnym kraju, jakoby zaczęło wprowadzać plan naprawczy dla państwa i jego społeczeństwa w postaci – NEP (ros. Nowaja Ekonomiczeskaja Politika)¹⁴. W ramach tego właśnie planu, zamierzano budować nowy socjalistyczny kraj sowiecki mocą dwóch równoległych dróg: wolnego rynku¹⁵ oraz industrializacji¹⁶ (nacionalizacji przemysłu,¹⁷ jak również kolektywizacji rolnictwa¹⁸). Niestety, była to znów tylko kolejna, czysta utopia już w samym założeniu, a co dopiero w odniesieniu do rzeczywistości. Tym bardziej, że z końcem roku 1922, Lenin praktycznie został zmuszony do wycofania się z udziału we władzy, skutkiem coraz większego podupadania na zdrowiu (kolejne wylewy i w końcu – postępujący paraliż ciała). Ruch ten wywołał bezwzględna wojnę o „nowego” przywódcę wśród centralnych władz partii. Największym faworytem pozostawał wybrany w zastępstwie Lenina na sekretarza generalnego Gruzin – Józef Stalin. Lenin nie zgadzał się z takim awansem akurat tego człowieka, miał na to miejsce własnych faworytów. Niestety, nie pomogły już nawet oficjalnie wypowiedane i zgłaszane protesty, Lenin zmarł (skutkiem „wydatnej pomocy” najbliższego otoczenia) w roku 1924 roku, nie uzyskawszy zupełnie nic w zmianie przywództwa, jak i samej osoby Stalina. Ten ostatni za to, rozpoczął właśnie wtedy swoją osobistą „grę”, a ściślej, szczegółową intrygę, dzięki której w rezultacie został rzeczywistym <<czerwonym dyktatorem>>, nazywanym z czasem również nawet <<czerwonym carem>>, sprawującym władzę wybitnie absolutną u progu XX wieku, gdzie wydawało się to już wręcz absurdalne i niemożliwe... (co w późniejszym czasie do końca życia tak bardzo fascynowało amerykańskiego prezydenta – Delano Roosvelta¹⁹ oraz brytyjskiego premiera – Winstona Churchila²⁰).

Wiadomo, że w roku 1923, ściśle kierownictwo rządzące faktycznie Rosją sowiecką, stanowiła: partia bolszewicka. W składzie osławionego Biura Politycznego tego okresu władzy stanowili poza osobą Włodzimierza Lenina: Lew Kamieniew,²¹ Aleksiej Rykow,²² Józef Stalin, Michaił Tomski,²³ Lew Trocki,²⁴ Grigorij Zinowiew.²⁵ Wśród tego grona zaistniały również takie postacie jak: Nikołaj Bucharin,²⁶ Michaił Kalinin,²⁷ Wiaczesław Mołotow,²⁸ oraz Janis Rudzutaks.²⁹ Wszyscy byli zastępcami członków biura. Stalin, wtedy już, dzięki stopniowo wprowadzanym świadomie

intrygom, fałszywym „napuszczaniem na siebie” dowódców wojskowych, polityków, urzędników, a nawet ludzi swojego „najbliższego koleżeńkiego” otoczenia tzw. „przyjaciół”, stopniowo choć bardzo powoli „oczyszczał” sobie przedpole na stanowisko jedyne, niepodzielne, najmądrzejszego, ostatecznego i wszechmądrzego „bizantyjskiego” niemal wodza. Niestety, skrajnie wymyślona polityka gospodarcza sowieckiego imperium powodowała, iż w latach 1930-1933 na terenie kraju pojawił się straszliwy głód, który „zabrał ku sobie” kilka milionów ludzi zamieniając przy tej okazji (prawem obowiązkowej kolektywizacji) wiele milionów zwykłych chłopów radzieckich w... posłusznych partii „parobków – robotników rolnych” (masowe wybijanie zwierząt na rzeź, było jedną z zasadniczych przyczyn hodowlanej zapaści kraju aż do około połowy lat... 60 XX wieku). Normą codzienności stały się kolejki w punktach sklepowych i chroniczny niedosyt, bądź całkowity brak podstawowego towaru „do przeżycia”. Priorytetem stała się natomiast wciąż rozwijana produkcja zbrojeniowa i oczywiście usilne dążenie jak i przekształcanie państwa w supermocarstwo formatu światowego, które dotrwało w sumie aż... do upadku komunizmu z końcem wieku XX.

Na pewno Stalin nie był jeszcze wówczas jedynym i bezwzględny dyktatorem, a jedynie przynależał do grupy ówczesnych komunistycznych wyrazistych oligarchów³⁰ bolszewickich. Grupy, która powielala ideologicznie postawione wzorce budowy uprzemysłowionego, nowoczesnego państwa dobrobytu „klasy pracującej”, gdzie właśnie robotnicy i chłopci, będą mogli uważać się za klasę: wybraną, docenianą, postępową i panującą. Mało, będą mogli powielać swoje wzorce najpierw na własne kraje ościenne, potem na inne kraje i będą ze swoimi przywódcami organizatorami marszy wyzwoleniczych, aby „...ten najpewniejszy i najlepszy ze wszystkich istniejących systemów państwowych, mógł rozszerzać się na cały świat...” (?!!!). Mniej więcej wtedy również, pewne już zachowania i głosy zaczęły charakteryzować coraz bardziej wybijające się w popularność postacie z <<grupy zasiedziały komunistów>>. Postacie, które posiadały bezsprzeczny autorytet wśród znacznych rzesz społecznych. Do takich osób należeli przede wszystkim: Siergiej Kirow,³¹ Stanisław Kosior,³² Walerian

Kujbyszew,³³ Grigorij Ordżonikidze.³⁴ Ludzie ci nigdy nie byli i nie zamierzali być „kukiełkami” w teatrze Stalina. Mogli i chcieli go akceptować tylko na wyraźnie określonych zasadach. Udowodnił to słynny przypadek z roku 1932 tzw. „sprawy Riutina”. Otóż w trakcie tzw. „wielkiego głodu” (około czerwca roku 1932), jeden ze „starych” komunistów – Martemian Riutin³⁵, stojąc na czele pewnej lokalnej grupki działaczy sprecyzował treść odezwy, kierowanej jakoby do wszystkich ówczesnych członków partii bolszewickiej. Treść tego zamysłu była raczej wystarczająco ostra i bardzo nieprzychylna dla innej określonej grupy ścisłego kierownictwa, ponieważ mówiła o tolerowanym zamierzonym bezprawiu, terrorze i celowym niszczeniu wsi przez ludzi kierujących się zupełnie „niskimi instynktami” aby tylko przejąć władzę w kraju. Mało, to specyficzne „orędzie” kończył wyrokującym wnioskiem o ówczesnym głównym kierownictwie partyjnym: - „Stalin i jego klika nie zechcą i nie potrafią dobrowolnie oddać swoich stanowisk, muszą być więc usunięci siłą i należy zrobić to jak najszybciej”.³⁶ Oczywiście sam Stalin odczytał tę odezwę – ulotkę (niby „dokument”), jako bezpośredni zamach na jego osobę i zażądał kary śmierci dla sprawcy. Z dniem 23 września roku 1932 Riutina usunięto z partii i aresztowano. Stalin sądził, że organy ówczesnej policji politycznej – OGPU (później NKWD)³⁷ załatwią sprawę tego wyraźnego życzenia-zlecenia „po cichu” i od razu. Ci jednak, zwrócili się „po radę” do Politbiura (ówczesnego centralnego biura politycznego) o zgodę na aresztowanie (do tej pory ludzie z kręgu wysokich władz, a Riutin był wspierany przez Bucharina i Kirowa, musieli mieć zgodę macierzystego komitetu partii na aresztowanie takiej osoby). W trakcie posiedzenia Politbiura po raz pierwszy okazało się także, że Stalin nie ma wciąż jeszcze spodziewanego posłuchu i większości decyzyjnej nawet w tej sprawie, ponieważ poparł go tylko i wyłącznie Łazar Kaganowicz³⁸, reszta stanęła przeciw. Riutin otrzymał wyrok tylko... 10 lat więzienia (zmarł jednakże w tajemniczych okolicznościach wraz z broniącymi go wówczas „obrońcami” w roku 1937).

Od tego najprawdopodobniej czasu, niepohamowana wściekłość Stalina, brak zrozumienia dla grona najbliższych współpracowników, oraz możliwość jakiegokolwiek „współpracy partnerskiej”, oraz nadto

rozwinęte (a może wciąż jeszcze rozwijające się) chore wręcz ambicje przywódcze, nakręciły maszynę skrajnego terroru i bezwzględnego mordy faktycznych, jak i tylko podejrzanych jego potencjalnych przeciwników, zwaną później – wielką czystką. Tym bardziej, że takie bezpośrednie uderzenie w Stalina stanowiło już kolejne. W roku 1929 nie mógł skazać swojego największego rywala do władzy („namaszczone” zresztą przez samego Lenina) – Lwa Trockiego. Skazał go więc tylko na... wygnanie (banicję). Nie mógł mu niestety również zabronić wywieźć na emigrację całego prywatnego archiwum, którego był bardzo ciekaw (dosięgły tego materiału później „długie ręce Moskwy” właśnie z polecenia Stalina). Teraz już bez najmniejszych oporów zaczął Stalin usuwać „starych” przeciwnych sobie bolszewików, zastępując ich własnymi czołobitnymi, wiernymi i rządowymi stanowisk oraz sukcesów ludźmi w typie np. Kaganowicz bądź Mołotow. Mało, wszystko zaczął od właściwego postawienia sprawy w problematyce „najwłaściwszego zrozumienia”, iż NKWD nie podlega od tej chwili już pod Politbiuro, a bezpośrednio pod niego samego, jako pierwszego sekretarza partii, reprezentującego ustanawiany porządek zarówno wewnątrz kraju, jak i na jego zewnątrz. W ten sposób wszystkich „starych bolszewików” na wstępie odsuwał od władzy. Szczególnie w szeregach tajnej policji politycznej NKWD. Następnie kazał się ich najzwyczajniej pozbyć, obsadzając te stanowiska „swoimi” nowymi, młodymi ale posłusznymi mu „od zawsze” ludźmi w typie: Andriej Wyszynski³⁹ (ówcześnie prokurator generalny ZSRR); Ławrientij Beria⁴⁰ (wtedy jeszcze szef partii bolszewickiej na Zakaukaziu, a potem szef NKWD); a także nadto gorliwymi funkcjonariuszami partii, m.in. Nikołaj Jeżow⁴¹ Matwiej Szkiriadow⁴² Lew Mechlis⁴³ oraz jego późniejszy osobisty sekretarz – Aleksander Poskriobyszew⁴⁴.

Udostępniane (jeżeli w ogóle), w obecnym czasie dokumenty charakteryzujące tamten okres, unoszą z lekka zasłone przyczyn tysięcy późniejszych procesów karnych, oraz rzuconych w każdej porze dnia i nocy ciężkich oskarżeń zupełnie niewinnym ludziom. Ludziom których w różnoraki sposób, oczywiście najczęściej siłą bądź przemocą zmuszano do podpisania swoich hipotetycznych win – niewybaczalnej obraży władzy,

tworzenia zagrożenia dla jej systemu, bądź nawet dla wymagowanego bezpieczeństwa państwa pod najczęstszym zarzutem – szpiegostwa. Parodią pozostaje bezsprzeczny fakt, iż nigdy nigdzie nie znajdziemy żadnego formalnego pisemnego polecenia do stosowania terroru, bądź tortur w trakcie prowadzonego śledztwa. Jeżeli skutkiem przesłuchania, aresztowany nie przyznał się do zarzucanych i z góry ustalonych „czynów”, określano, że śledczy postępuje opieszale, a więc jest sabotażystą i zasługuje na karę nagany, a następnie na aresztowanie... Najprawdopodobniej jeden z pełniejszych obrazów takiego myślenia i uwag, to m.in.:

były prokurator Iszow ...nadmierny strach, bojaźń przed organami NKWD, co określiłbym jako masową psychozę, oładnęły wszystkimi, paraliżowały psychikę i rozum. Wielu, starając się wykazać swoje „oddanie i lojalność” wobec organów, utraciło odwagę i zatraciło moralność. Starali się czynić absolutnie wszystko, czego żądało od nich NKWD. Ludzie dotąd przyzwoici, uczciwi gotowi byli idąc na rękę funkcjonariuszom organów, donosić na najbliższych przyjaciół i nawet krewnych, podpisywać każdy, nawet fałszywy dokument lub zeznanie...⁴⁵(i to wszystko tylko za cenę własnego przeżycia ?!)

często w korpusie oficerów oceniano człowieka w oparciu: ... powodem do represji mogło być wszystko (...) przynależność narodowa, złe wyniki w służbie, a nawet niewłaściwie skomentowane słowa (...) potem w więzieniu śledczy przedstawiał zarzuty: „związek z wrogami ludu”- podstawa: uchwała organizacji partyjnej...⁴⁶

często sięgano również do tzw. teczek personalnych (akt osobowych) poszczególnych osób, korzystano z donosów, nawet z tego, że ktoś ostatnio się upija, bądź w służbie ma dużo zaniedbań oraz błędów; wykryte niedostatki w pracy osób aresztowanych kwalifikowano jako celowe szkodnictwo; stosowano groźby (przyznasz się czy nie i tak będziesz rozstrzelany)...

ponadto:

bić w mordę przy pierwszym przesłuchaniu, brać paru stronicowe zeznania o uczestnictwie w organizacji i jej nowych członkach (sugerowanych i całkowicie bzdurnie wymyślonych, bądź tylko umiejętnie „podsuwanych” przez śledczych jako możliwie realnych); aresztowania z reguły przeprowadzano przed świtem, ale zdarzało się, że także w trakcie dnia; będziemy bić do tego czasu, dopóki nie podpisze wszystkiego co chcemy i czego trzeba...⁴⁷

Trochę inaczej wyglądała kwestia osadzania w miejscach odosobnienia. Generalnie, tzw. politycznych przetrzymywano przeważnie w osławionym kompleksie więziennym – Łubianka⁴⁸ w Moskwie. Miejsce usytuowane w byłym gmachu przebudowywanego i modernizowanego hotelu oraz posterunku policji. Przeznaczone od początku dla „zatrzymanych” najbardziej interesujących władze centralnego kierownictwa partyjnego. Według opinii osadzanych tam również Polaków, była jednym z najbardziej „normalnych” więzień – około 110 czystych i dobrze oświetlonych cel wymiarowanych trzy na siedem kroków, dla około 570 zatrzymanych. Była tam nawet dobrze zaopatrzona biblioteka, do rozsądnego z niej korzystania, oraz codzienne spacer. Każda cela miała prycze z materacem, prześcieradłem, poduszką i poszewką (?!). Najlepsze jedzenie – m.in.: chleb, cukier, wrzątek; na obiad kapuśniak i zupa pszenna albo kasza; na kolację kasza i wrzątek; czasami soczewica i wrzątek z kolorkiem (z liści herbaty bądź roślin herbato-podobnych). Pozbawione tłoku i wszechobecnego robactwa oraz totalnego wokół brudu. W więzieniu tym wykonywano niestety również masowo wyroki śmierci.

Kolejne więzienie to moskiewski oddział śledczy Butyrki.⁴⁹ Był to najstarszy i największy kompleks z okresu panowania jeszcze cara Aleksandra w budynkach wzoru koszarowego. Cele 25 osobowe (w roku 1938 umieszczano w każdej z nich nawet do 140 osób). Prycze 2-3 osobowe dla części osadzonych, a reszta na betonowej podłodze. Wiadomo, że w okresie <wielkiej czystki> przetrzymywano tu jednorazowo nawet do 30.000 osób. Siłą rzeczy tworzyło, przy tym

natłoku ludzi, poczucie swoistego bezpieczeństwa i wspólnoty. Była też biblioteka i codzienne spacerowanie. Karmiono fatalnie. Część cel wyposażono w polowe łóżka z pościelą.

Lefortowo,⁵⁰ także moskiewski oddział śledczy w stosunkowo niewielkim, nowoczesnym budynku wybudowanym tuż przed I wojną światową. Wyposażone w około 160 cel dla około 625 „zatrzymanych”. Był to zakład o najsurowszym reżimie dla osadzonych. Słynął jako wzorcowy ku najcięższemu i wymyślnemu biciu, które stosowano w dzień i w nocy wciąż przesłuchując, a przy tym „kształć” nowe kadry NKWD. Dużo cel pojedynczych. Karmiono fatalnie, Spacerowanie „od przypadku”.

Suchanowka,⁵¹ formalnie „izolator” służb NKWD z utrzymaniem specjalnego reżimu, a właściwie „filia” więzienia Lefortowo. Był to jednopiętrowy budynek wkomponowany w zabudowania klasztorne podmoskiewskiej wsi – Suchanowo z okresu cara Aleksego. Posiadał 68 standardowych cel o wymiarach 156 cm szerokości i 209 cm długości. Jego pojemność klasyfikowano na 225 więźniów. Rzadko kto wytrzymał dłużej niż 2 tygodnie. Brak spacerów i jakiegokolwiek ruchu, ale i stosowane masowo wyszukane metody i sposoby prowadzenia przesłuchań (zadawanie cierpień fizycznych, ale najczęściej poważnych uszkodzeń psychicznych). Jedzenie liche.

Z innych większych więzień ówczesnego państwa „raju chłopsko-robotniczego”, ciekawy obraz stwarza m.in.:

Sankt Petersburg (dawniej: Piotrogród później Leningrad, obecnie znów Sankt Petersburg). „Rolę” jakoby moskiewskiej Łubianki spełniał tu zakład karny przy ulicy Szpalernej – około 300 cel w obszernym kompleksie budynków tzw. Prospektu Litiejnego Nr 4 zbudowany z początku lat 30 XX wieku z polecenia Kirowa. W podziemiach wykonywano wyroki śmierci. Odpowiednikiem moskiewskich Butyrek były zabudowania na planie krzyża przy Nabrzeżu Arsenalskim – Kriesty (Krzyże)⁵². Natomiast odpowiednikiem Lefortowa były pomieszczenia więzienia Niżnogrodzkiego.

Nowosybirsk,⁵³ to już odległa prowincja. Przechowywano tam oprócz więźniów politycznych, również zwykłych więźniów kryminalnych i innych w skrajnych warunkach, m.in. na 40 m² więziono około 270 więźniów. Jeden z Polaków wspominając warunki mówi „...o milionach wszy i pluskiew, braku mydła i całkowicie zapchanych obrzydliwie toaletach...”.

generalnie na całym terenie Rosji bolszewickiej, a później ZSRR, więzienia były „od zawsze” przeciążone ilością osadzonych i wszędzie w nich panował doskwierający brud, robactwo i głód. Czasami na cały dzień jedynym jedzeniem była mikroskopijna wręcz kromeczka czarnego chleba i kawałek przesolonej ryby...

Praktycznie cały okres władzy dyktatorskiej Stalina, to na pewno nie szeroko rozumiana pomoc i ratowanie setek tysięcy, a nawet milionów zwykłych ludzi przed ustrojem i następstwami byłego (carskiego, a więc na poły nawet feudalnego) „zgniętego kapitalizmu” oraz „bezwzględного ucisku obszarników”, ale przede wszystkim, tworzenie przy każdej nadarzającej się sytuacji, skutecznych sposobów na ostateczne „pozbywanie się” rzesz niewygodnych z tego lub innego powodu dla władzy świadków postępowania bolszewickiego kierownictwa, partii, a wreszcie – samego dyktatora – nazywanego pieśczośliwie przez rzesze wciąż niestrzeżwiejących i na wskroś skorumpowanych, bądź wiecznie zastraszanych urzędników „ojczulka Stalina” (ros.: bat’ko Stalin). Takim klasycznie zwyrodniałym przykładem pozostaje tajny rozkaz 00486, nakazujący zajęcie się władz rodzinami osób aresztowanych, a więc m.in.:

dzieci wyimaginowanych, choć tylko wskazanych przez NKWD „wrogów ludu”, również musiała spotkać „zasłużona” przecież kara za brak lojalności ich rodziców. Stąd maluchy w wieku 1-3 lat trafiały od razu do żłobków i zakładów wychowawczych o specjalnym rygorze, które od tej chwili kierowały nie tylko ich procesem wzrastania, nauki ale i właściwie pojętego rozumienia „socjalistycznego wychowania”. Dzieci starsze – do 15 roku życia, przekazywano masami do – dietdomów (domy dziecka), umieszczanych zazwyczaj poza

większymi metropoliami miejskimi, włącznie z miastami przygranicznymi. Tam wszechwładnie skomunizowane organizacje pionierskie (odpowiednik organizacji harcerstwa lub skautów), uczono je socjalistycznego myślenia, pracy i dziękczynnego postępowania wobec władz partyjnych. Z kolei dzieci i młodzież powyżej 15 roku życia, kierowano od razu do specjalnych młodzieżowych kolonii karnych lub obozów pracy dla młodocianych, gdzie w pocie czoła, często głodne, bite i nadmiernie wykorzystywane poznawały cenę nieposłuszeństwa rodziców, wykonując niekończące się prace dla najlepszego z możliwych ustrojów – dla socjalizmu budującego komunizm. Czasami (niestety bardzo, bardzo rzadko), dzieciom udawało się uciec z tych miejsc, bądź śledczy byli tak „zajęci” swoimi zadaniami, iż pozostawiali je po prostu na pastwę losu. Faktem pozostaje, iż tylko w latach 1934-1935 wartość tzw. dzieci bezdomnych to tylko około 850.000 osób w skali kraju. Wiadomo też, iż w sowieckich sierocińcach rok 1934 spędziło zaledwie około... 350.000 dzieci. Wtedy także obniżono granicę wieku za popełnione przestępstwa, przesuując odpowiedzialność karną od granicy wieku... 12 lat. W ten sposób, z początkiem roku 1934 w ciężkich koloniach karnych, prowadzonych wzorem wielkiego sowieckiego pedagoga – Antoniego Makarenki,⁵⁴ mogło od razu zaistnieć około 100.000 dzieci we wskazanym wieku⁵⁵.

Trochę na innych zasadach traktowano sprawę kobiet – żon, matek, narzeczonych „wrogów ludu”. Traktowano je od razu z „wyróżnieniem”, kierując masowo do ciężkich przymusowych obozów pracy na okres 5-8 lat, zazwyczaj z dala od obecnego miejsca zamieszkania. Tego wszechzwiązkowego porządku pilnowała oczywiście i nadzorowała zawsze tajna policja polityczna – NKWD. Wskazanych wysiedlano bądź aresztowano i wywożono zawsze w porze wieczornej bądź w pobliżu świtu. Cały majątek aresztowanych, np. w postaci domu, zgromadzonych dóbr materialnych i nie tylko, zazwyczaj pod osłoną nocy zasiedlali przysłani przez NKWD nowi <lokatorzy> i ich rodziny, którzy od rana już funkcjonowali jako „nowi sąsiedzi” w miejsce starych w danej miejscowości. Niewielu, jeżeli w ogóle było takich raczej, którzy śmieli

zapytać dlaczego tak właśnie jest...⁵⁶ (ewentualne pytania kończyły się znów „cichą tajemniczą wywózką w nieznane” nie tylko pytającego, ale całej jego rodziny co najmniej do pokolenia dziadków włącznie...).

Czasami w pozostawionych aktach osób więzionych i aresztowanych, można spotkać nawet stwierdzenia w typie:

„Wątpliwie czy znalazłby się człowiek, który nie podpisałby wszystkiego co mu podsunęto. Przesłuchania (szczególnie tych ważnych: członków władz, organizacji partyjnych, dowódców wszystkich absolutnie szczebli dowodzenia...) ciągnęły się nie godzinami, a miesiącami, dzień po dniu. Aby zakończyć wreszcie moralne i fizyczne tortury, podpisywano protokoły przesłuchań o niewiarygodnych, a czasami pozbawionych sensu przestępstwach”. Czasami praca śledczych była strasznie „uciążliwa, żmudna i nad wyraz wyczerpująca”. Otóż wielu z nich, jak pisze oficer NKWD – Siemion Polakow: „w rzeczywistości nie przesłuchiwał, ale nie zamieniwszy słowa z aresztowanym, sam pisał protokół, a jeśli aresztant nie podpisał, bił go do utraty przytomności, lub jeszcze bardziej, póki nie parafował protokołu”⁵⁷.

W roku 1934, w trakcie XVII Zjazdu Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii bolszewików – WKP(b) nastąpiły decydujące zdarzenia poprzedzające największą „czystkę”, w Rosji sowieckiej (czytaj: bardzo konkretna i ostateczna „rozprawa” z partią Lenina i „starymi bolszewikami”). Otóż właśnie opozycja stalinowska (głównie ci z partii zbudowanej przez Lenina), zamierzała ogłosić błędy polityki stalinizmu i wysunąć kandydaturę nowego, bardzo popularnego w tym czasie i „czystego” politycznie działacza na stanowisko I sekretarza partii – Siergieja Kirowa. Niestety sam zainteresowany propozycji nie przyjął. Mało, jako człowiek prawy i lojalny, zgłosił wszystko do Stalina. To jednakże nie wszystko. W trakcie głosowania mimo wszystko, padły 292 głosy przeciwko Stalinowi, na 1966 wszystkich delegatów obecnych na zjeździe. Właśnie wtedy Stalin podjął ostateczną decyzję na dokonanie

rzeczywistej czystki wśród członków partii, władz krajowych, lokalnych, na stanowiskach dowódczych, uczelnianych, i w każdym innym miejscu, które kiedykolwiek i w jakikolwiek sposób mogło stanowić w przyszłości dla niego zagrożenie, bądź spowodować naruszenie lub obniżenie jego autorytetu. Decyzje te pogłębił fakt, iż z dniem 1.12.1934 r. zamordowano Kirowa (strzał w plecy). Mimo istnienia, a nawet ujęcia faktycznego zamachowca – Leonida Nikołajewa,⁵⁸ cała winą obciążono leninowskich działaczy: Zinowiewa i Kamieniewa. Obydwu aresztowano i ukarano wieloletnim więzieniem. Faktycznie od tej chwili „rozpędał się” mechanizm o niespotykanym dotąd natężeniu procesów w całym kraju. Dniem i nocą ścigano więc działaczy partyjnych, przedstawicieli władz, wyższych dowódców wojskowych, intelektualistów, oraz... cała resztę społeczeństwa, która kiedykolwiek śmiała zwątpić w „ponadprzeciętny” umysł, władzę, mądrość, wielkość, potęgę i nieomyślność Stalina. Początkiem jakoby i zapowiedzią wielkiej <czystki> w szeregach sowieckiej armii było zwolnienie ze służby z natychmiastowym przeniesieniem w stan spoczynku (rezerwy) tylko ponad... 16.500 oficerów ze wszystkich rodzajów sił zbrojnych Armii Czerwonej.⁵⁹ Wódz oczywiście mógł w tym trudnym czasie liczyć na swoich młodych i wiernych, bo ślepo mu posłusznych wykonawców swoich rządów, jak i władzy, m.in.: Mołotowa, Kaganowicza, Berię, Chruszczowa. Aby sprawa była wciąż rozwojowa, oraz mogła mieć określone konsekwencje, wymyślono natenczas tzw. spiszek na Kremlu. Ludowy komisarz spraw wewnętrznych – Genrich Jagoda⁶⁰ wydał z początkiem roku 1936 pozwolenie na powszechne stosowanie tortur fizycznych w celu wymuszenia zeznać (sam zresztą również w tej metodzie się lubował). Napiętnowano „zamieszanych” wysokimi wyrokami w stosunku do nich samych, ale i ich rodzin. Zezwolono przy tym na odwoływanie się od wyroków w ciągu 72 godzin, choć kary śmierci wykonywano już... po upływie 24 godzin. Generalnie oskarżano wówczas o korupcję, niegospodarność, bądź szpiegostwo na rzecz różnych państw zachodnich. Zarówno w Moskwie, jak i Leningradzie o wymyślne winy, m.in.:

zaczęli znikać wykładowcy różnych uczelni. Nie było dnia aby któryś z nich nie został aresztowany. Wielu zabierano wprost z zajęć (...)

Działo się coś trudnego do wytłumaczenia. Fala aresztowań stale rosła, w końcu zaczęto dobierać się i do słuchaczy...⁶¹.

czystkę prowadzono jakoby mechanicznie: zaprowadzano rozdzielniki na aresztowania – wedle wydziałów, kursów, katedr, instytutów, służb – ile trzeba było wyższych, ile starszych, ile średnich rang, ilu profesorów, docentów, adiunktów, słuchaczy, pracowników administracji. Komisja Partyjna nierzadko pracowała całe noce. Wyciąg z protokołu (...) i na jego podstawie rozkaz aresztowania sporządzano bez marudzenia w ciągu godziny. Świadcami byli zazwyczaj: kierownik klubu i szofer klubowego samochodu, którym od razu do więzienia aresztowanych dostarczano.⁶²

Nie wiercie, gdy przekonują, że jeśli człowiek ma czyste sumienie, nigdy nie podda się katom, nawet podczas tortur nie podpisze kłamliwego zeznania, tym bardziej na bliskich sobie ludzi. Stosowali tak bestialskie tortury – gdzie do nich średniowiecznej inkwizycji! – że kogoś, kto znalazł się w ich łapach, doprowadzali do utraty pamięci, pomieszania zmysłów i ...podpisywał przygotowaną już opowieść. Podpisywał nie człowiek, ale istota, która utraciła wszelkie człowieczeństwo, nieświadoma tego co czyni.⁶³

kadry Armii Czerwonej powinny być w pełni przekonane o tym, że działania Osobogo Otdieła (specjalna komórka kontrwywiadu, rozpatrująca wypadki szczególne, najczęściej na osobiste polecenie samego Stalina), są wymierzone w jawnych i niepoprawnych wrogów państwa sowieckiego. Każde przedsięwzięcie powinno być przeprowadzone od początku do końca w taki sposób, aby nie wywoływało niewłaściwych komentarzy i wątpliwości i nie stworzyło atmosfery w najmniejszym nawet stopniu niepokojącej kadrę Armii Czerwonej.⁶⁴

Jak bardzo pewnie czuli się ludzie uczestniczący i dokonujący „czystek” na terenie sowieckiego imperium, niech świadczy wymowne stwierdzenie ówczesnego szefa NKWD – podpitego Nikołaja Jeżowa, który w trakcie jednego z prywatnych spotkań z podległymi mu funkcjonariuszami

pozwolił sobie na „dygresję”: Czegóż się obawiacie? Przecież dzierzmy w rękach pełnię władzy. Skazujemy – kogo chcemy, udzielamy łaski – komu chcemy (...) Zrozumcie, jesteśmy wszystkim...⁶⁵. Czyż nie było to podobieństwem tonu wypowiadającego się w trakcie XVI Zjazdu WKP(b) w roku 1925 – sekretarza i szefa Centralnej Komisji Kontroli – Siergieja Gusiewa:⁶⁶ Lenin uczył nas już, że każdy członek partii powinien być agentem CzeKa. Mamy Centralną Komisję Kontroli (CKK), mamy Komitet Centralny (KC), ale myślę, że każdy członek partii powinien donosić. Jeśli tracimy na czymś, to nie na donosicielstwie, lecz na jego braku....⁶⁷.

Jeden z ówczesnych stalinowskich śledczych roku 1937, opowiadał co by go spotkało w przypadku, gdyby aresztował niewinnych ludzi:

... Nigdy by do tego nie doszło. Pierwszego by zwolnili. Następnego przekazaliby kierownik innemu sędziemu śledczemu do uzupełniającego śledztwa. Przy trzecim wezwałby mnie kierownik do gabinetu i udzieliłby mi nagany. Przy czwartym zostałem aresztowany za sabotaż. Ale bez bicia ludzi nie mógłbym z nich wydobyć zeznań.⁶⁸

Z ludnością cywilną, przeciętnymi obywatelami Związku Sowieckiego, sytuacja była dość skomplikowana. Jednak trzeba było im coś, przynajmniej na początek zarzucić, zanim sami złożą zeznania w których się „przyznają”, bądź „obciążą”. O tyle w postępowaniu przeciwko wojsku – oficerom, chorążym i podoficerom, nie wspominając już o zwykłych żołnierzach, sprawa była nadzwyczaj prosta. Po prostu ich oskarżano, zarzucając im np. bierność wobec wypadków, o których nie mieli pojęcia, a które niby identyfikowano w ich oddziale, bądź wśród najbliższego otoczenia, kolegów... Dla Stalina do roku 1937 „obszar” tej ostatniej płaszczyzny był tym bardziej trudny, iż armia, jak do tej pory pozostawała jakoby poza jego zasięgiem. Była niby apolityczna i neutralna. Wódz zdawał więc sobie sprawę, że samo wejście na ten „teren” musi być przełomowe. Kojarzył, że uderzenie aby było skuteczne, pamiętane i wywołujące należyte wrażenie (czytaj: strach, a nawet przerażenie), musi być: niespodziewane, szybkie, celne i dotykające możliwie najwyżej.

Wyobrażany przez niego porządek „czystki” rozpoczął więc „tak po prostu”, od człowieka, ku któremu miał osobisty uraz – marszałka, legendy Armii Czerwonej – Michaiła Tuchaczewskiego⁶⁹. Aresztowany z dniem 22 maja roku 1937 po dwudniowych bestialskich torturach („przyznał się” do zarzucanych czynów szpiegostwa dla III Rzeszy Niemieckiej), osądzony został w szybkim procesie i rozstrzelany dwa dni później nocą na Łubiance. Oczywiście konsekwencją były nieodwołalne represje wobec rodziny marszałka (siostry zesłano do łagru na Kołymę, skąd wróciły dopiero po śmierci Stalina w roku 1956; dwóch braci wysłano do łagru, gdzie zabili ich „więźniowie kryminalni”). Od tej chwili, Stalin po <przetarciu szlaku> rozpoczął bezwzględną „czystkę” w szeregach Armii Czerwonej. Konsekwencje tej okrutnej śmiertelnej jatki „czerwonego dyktatora”, to śmierć m.in.:

- 3 na ówczesnych 5 marszałków (Blücher⁷⁰, Jegorow⁷¹, Tuchaczewski);
- 3 na 8 dowódców armii (komandarm I rangi – gen. armii z 5 gwiazdkami): Iwan Biełow⁷² (dca Moskiewskiego Okręgu Wojskowego), Jona Jakir⁷³ (dca Kijowskiego Okręgu Wojskowego), Ijeronim Uborewicz⁷⁴ (dca Białoruskiego Okręgu Wojskowego);
- wszystkich 10 dowódców armii (komandarm II rangi – gen. armii z 4 gwiazdkami), m.in.: Jakow Ałksnis⁷⁵ (szef wojsk lotniczych), Paweł Dybienko⁷⁶ (dca Nadwołżańskiego Okręgu Wojskowego), August Kork⁷⁷ (dca Akademii Wojskowej im. Frunzego), Aleksander Siediakin⁷⁸ (zca Szefa Sztabu Generalnego), Michaił Wielikanow⁷⁹ (dca Zabajkalskiego Okręgu Wojskowego)
- wszystkich 17 komisarzy armijnych – armkomów (2 komisarzy I rangi – odpowiednik gen. armii z 5 gwiazdkami) m.in.: Piotr Smirnow⁸⁰ oraz 15 armkomów II rangi (odpowiednik gen. armii z 4 gwiazdkami): m.in.: Jan Bierzin⁸¹,

- 12 wśród 14 dowódców armii;
- 57 na 67 dowódców korpusu (m.in.: Robert Ejdeman⁸², Borys Feldman⁸³);
- 2 flagmanów floty (I rangi – odpowiednik admirała równy gen. armii z 5 gwiazdkami), m.in: Włodzimierz Orłow⁸⁴;
- 2 spośród flagmanów floty (II rangi – admirał równy gen. armii z 4 gwiazdkami);
- wszystkich 6 flagmanów (I rangi – admirał równy gen. broni);
- 9 wśród 15 flagmanów (II rangi – admirał równy gen. dywizji);
- 23 na 28 komisarzy korpusów;
- 125 na 199 dowódców dywizji;
- 200 wśród 397 dowódców brygad;
- 69 spośród 97 komisarzy dywizji;
- 34 na 36 komisarzy brygad;
- 401 na 456 pułkowników;
- około 40.000 oficerów niższych rang.

Próbując zestawić bardzo, bardzo najogólniej, straty stanów poszczególnych stopni i stanowisk wynosiły w przybliżeniu 60 na 100% w stanie wszystkich armii. W wojskach lądowych, poddano represjom około 4000 oficerów starszych, w marynarce wojennej około 3000 osób. Próbując, w przededniu napaści Niemiec hitlerowskich na ZSRR (w czerwcu 1941 roku), po dokonanych „czystkach stalinowskich” zestawić wśród pozostałych przy życiu, to tylko aż... 7% dowódców posiadało wyższe wykształcenie wojskowe, a około... 37% nie ukończyło nawet szkolnictwa wojskowego II stopnia. Stąd tak zdecydowane i bardzo

szybkie przejmowanie sowieckiego terytorium w trakcie agresji przez Niemców. Jakby tego było mało, Stalin w okresie trwania II wojny światowej, wprowadził „obowiązek walki do końca” (bez uznawanego w świecie prawa poddania się, bądź honorowanego we wszystkich armiach świata taktycznego manewru „wycofywania”). Wszystkich cofających się bądź poddających się żołnierzy sowieckich, od razu uważano i traktowano na równi ze „zdrajcami ojczyzny”. Aby wykluczyć chociażby hipotetyczne tylko zachowanie tego typu, na pole walki wprowadzone zostały specjalne oddziały NKWD (m.in. wydzielone formacje kontrwywiadu – Smiersz⁸⁵), które postępowały za I linią walczących. W takich przypadkach skutecznie używały broni do własnych „cofających się” żołnierzy (niestety, na zawsze nieodkrytą tajemnicą pozostaje liczba zabitych w ten sposób żołnierzy różnych formacji i różnych szczebli dowodzenia oraz przydziału służbowego, przez własną policję polityczną). Na pewno dochodziło czasami do zupełnie nieprzewidywalnych historii. W obawie przed uznaniem za „zdrajcę” i rozstrzelaniem przez własne oddziały, wielu wybierało m.in. śmierć samobójczą – m.in.: Michaił Jefremow⁸⁶ – sowiecki generał okrążony przez Niemców w okolicach Wiaźmy..., bądź zabity przez swoich – dowódca zdobytego przez Niemców odcinka obrony: Białystok-Mińsk – gen. Dmitrij Pawłow.⁸⁷

Aby prezentowany obraz przysłowiowej i najbardziej realnej „pętli śmierci” był w miarę krystaliczny, można do tego „dorzucić” ciekawostkę, iż czyszczono również same szeregi „czyścicieli”, m.in. usunięto tylko w tym okresie z szeregów samego NKWD wtedy... około 23.000 funkcjonariuszy, poddając ich już wypróbowanym metodom śledczym. Czasami w głównym oskarżeniu, znajdowały się „zbyt niskie wyniki w prowadzonych bądź tylko nadzorowanych śledztwach” (powód zazwyczaj bywał prozaiczny: za mało skazanych, rozstrzelanych, chwilowe zwątpienie w zasadność wykonywanych zadań, osłanianie rodziny, przyjaciół, znajomych...).⁸⁸

Nie wierzono nawet najwierniejszemu „młodemu narybkowi” przyszłych kadr komunistycznych. Dowodem tego np. w trakcie trwania Plenum

Komitetu Centralnego Komsomołu (młodzieżowa organizacja odwzorowywana na strukturze skautów i harcerstwa) w roku 1938, aresztowano 77 uczestników (na 93 wszystkich obecnych), a 48 z nich od razu rozstrzelano.⁸⁹

Próbując najogólniej zsumować sowiecką epokę tzw. wielkiego terroru, rozgrywaną głównie w okresie od momentu przejścia władzy przez „czerwonego dyktatora” – Stalina, aż praktycznie do jego śmierci w roku 1953, liczbę sowieckich (i nie tylko) ofiar, można szacować skromnie w granicach... około 70 – 100 milionów represjonowanych ludzi – aresztowanych, zamęczonych nieludzką pracą i nieludzkimi warunkami życia, zagłodzonych na śmierć, oraz... rozstrzelanych. Tylko w okresie 1.01.1935 r. – 22.06.1941 roku, według danych ze wspomnień A.Mikojana opublikowanych i wydanych moment po dokonaniem XX Zjeździe Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR), wartość tę zamykano już wielkością około 20 mln ludzi, z tego zaledwie... 7 mln było skazanych i rozstrzelanych (liczba ta nie obrazuje jednakże zmarłych w gułagach i innych obozach lub na tzw. etapach.⁹⁰ Następną odsłonę wstrząsających faktów, prezentuje jeden z ostatnich badaczy problemu – R.Conquest, dokonując próby w miarę przybliżonego szacunku ofiar tylko i wyłącznie za okres lat 1937-1938 – to również tylko ...około 20 mln istnień w tym:

- aresztowani: około 7 – 8 mln ludzi
- rozstrzelani przez trójki NKWD: około 1 – 1,5 mln ludzi
- zmarli i rozstrzelani w obozach koncentracyjnych – około 2 mln ludzi
- osadzeni więzień i obozów koncentracyjnych, stan pod koniec 1938 (przyjmując 5 mln łagierników z końcem roku 1936) – około 8 milionów ludzi. przy czym skazani karą: „10 lat bez prawa korespondencji”, byli tak naprawdę w rzeczywistości prawie natychmiast rozstrzeliwani.⁹¹

Kolejne zestawienie wielu badaczy historyków to tylko – minimum około 20 mln ludzi, jako ofiary okresu lat 1917-1934 (okres wojny domowej po Wielkiej Rewolucji Październikowej; wielki głód sowieckiego państwa w roku 1921, przymusowa kolektywizacja rolnictwa i industrializacja przemysłu lat 1932-1933 – a więc wielkie budowy i potrzebne miliony „niewolników” nieistniejącego do tej pory w takiej skali przemysłu maszynowego, metalowego, wydobywczego...).

Do tego iście dziwnego „śmiertelnego” zestawienia, nie sposób nie dorzucić potwierdzone dane niezależnych organizacji historyków rosyjskich Stowarzyszenia Memoriał ostatniego czasu – chociażby okresu tzw. pieriestrojki M.Gorbaczowa, okresu upadku ZSRR, dokonanego odkrycia grobów masowej kaźni np. tylko... w Kuropatach na terenie Białorusi oraz w Bykowni na obszarze Ukrainy...⁹²

Po wielu dziesiątkach lat, u progu XXI wieku, o tych wszystkich pamiętnych zdarzeniach powiedział z żalem we wspomnieniach – kombrig (odpowiednik gen. brygady) Iwan Samojłow:

... podłość stała się chwalebny obowiązkim, zdrada – powinnością obywatelską ...”.⁹³ Natomiast marszałek Żukow z goryczą: „... Donosicielstwo, najpodlejszy serwilizm, zdeptanie honoru wszystkich najlepszych ludzkich zalet zostały w tych latach podniesione do rangi obywatelskiej, ideowej i politycznej cnoty (...) Zaprzecz się ukochanej matki, ojca – uratujesz siebie. Bywali tacy, którzy nawet mówili, że lepiej raz sypnąć kogoś samemu, niżli przez siedem lat rozsypywać piach w łagrze ...”.⁹⁴ Niestety, do końca chwalebny dla swojego wielkiego protektora i wodza pozostał, nawet po latach, jeden z jego najwierniejszych i czołobitnych ulubieńców – Wiaczesław Mołotow, który jeszcze w roku... 1982, potrafił tłumaczyć jego postępowanie: „... Stalin według mnie prowadził nader prawidłową politykę. Niech zleci zbyt duża głowa, ale nie będzie wahań w czasie wojny i po wojnie (...) Rok 1937 był niezbędnym. Jeśli uwzględnić, że po rewolucji rąbaliśmy gdzie popadnie i

odnieśliśmy zwycięstwo, to resztki wrogów różnych formacji istniały i mogły zjednoczyć się w obliczu grożącego niebezpieczeństwa, faszystowskiej agresji (...) Wątpliwe czy ludzie byli szpiegami, ale byli powiązani z wywiadem, a najważniejsze, że w rozstrzygającym momencie nie można było na nich liczyć⁹⁵

BIBLIOGRAFIA:

1. Adamczyk-Szczecińska H., Mańkowska A., Zalewska K., Słownik szkolny – postacie historyczne, Warszawa 1997.
2. Bazyłow L., Dzieje Rosji 1801-1817, Warszawa 1977.
3. Cenckiewicz S., Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943-1991 (wprowadzenie do syntezy), Poznań 2011.
4. Conquest R., Wielki terror, Warszawa 1997.
5. Figes O., Tragedia narodu. Rewolucja rosyjska 1891-1924, Wrocław 2009.
6. Docenko W., Mity i legendy rosyjskiej Floty [w:] „Poligon”, Sankt Petersburg 2002.
7. Kiryk F., Jureczko A. (red.), Szkolny słownik biograficzny, Kraków 1996.
8. Kołakowski P., NKWD i GRU na ziemiach polskich (kulisy wywiadu i kontrwywiadu), Warszawa 2002.
9. Kulczycki S., Hołodomor. Wielki głód na Ukrainie 1932-1933 jako ludobójstwo. Problem Świadomości, Wrocław 2008.
10. Odziemkowski J., Leksykon wojny polsko-rosyjskiej 1919 - 1920, Warszawa 2004.
11. Pipes R., Rewolucja Rosyjska, Warszawa 1994.
12. Pipes R., Rosja bolszewików, Warszawa 2005.

13. Potyrała B., Szczegóła H., Czerwoni marszałkowie. Elita Armii Radzieckiej 1935-1991, Zielona Góra 1997.
14. Rutkiewicz J., Kulikow W., Wojska NKWD 1917-1946. Barwa i broń, Warszawa 1998.
15. Słownik Marynarki Wojennej ZSRR, Moskwa 1990.
16. Snoch B., Słownik szkolny – terminy i pojęcia historyczne, Warszawa 1998.
17. Spahr W.J., Generałowie Stalina, Warszawa 2001.
18. Szymczak M.(red.), Słownik języka polskiego, t. 1-3, Warszawa 1978-1981.
19. Weissberg-Cybulski A., Wielka Czystka, Warszawa 1990.
20. Wieczorkiewicz P.P., Łańcuch śmierci. Czystka w Armii Czerwonej 1937-1939, Warszawa 2001.
21. Wielka Encyklopedia Radziecka, t. 1-29, Moskwa 1970-1978.
22. Wyrok śmierci na ośmiu generałów sowieckich [w:] „Gazeta Lwowska”, s. 1, Nr 130 z 13 czerwca 1937.
23. Zaleskij K., Imperium Stalina. Biograficzny słownik encyklopedyczny, Moskwa 2000.
24. www.wikipedia.pl
25. **WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL**

¹ **Hegemonia** – przywództwo, kierownictwo, panowanie przewagą, głównie przewodnictwem politycznym i ekonomicznym jednego państwa nad innymi; Źródło: M.Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1978, s. 730.

² **Patriotyzm** – postawa społeczno-polityczna i forma ideologii, łącząca przywiązanie do własnej ojczyzny, poczucie więzi społecznej oraz poświęcenie dla własnego narodu z szacunkiem dla innych narodów i poszanowaniem ich suwerennych praw; Źródło: M.Szymczak (red.), dz.cyt., t. 2, Warszawa 1979, s. 621.

³ **Nacjonalizm** – postawa społeczno-polityczna i ideologia postulująca nadrzędność interesów własnego narodu, wyrażające się w egoizmie narodowym, w dyskryminowaniu innych narodów, nietolerancji i wrogości w stosunku do nich (przeciwieństwo – *internacjonalizmu*); Źródło: M.Szymczak (red.), dz.cyt., t. 2, s. 243.

⁴ **Kapitalizm** – ustrój społeczno-gospodarczy (formacja społeczna), w którym panuje sposób produkcji oparty na łączeniu środków produkcji stanowiących własność klasy kapitalistów z siłą roboczą pracowników najemnych pozbawionych środków produkcji, a celem działalności gospodarczej jest – zysk; powstał na gruncie rozpadu feudalizmu; Źródło: M.Szymczak (red.), dz.cyt., t. 1, s. 876.

⁵ **Wielka Rewolucja Październikowa** – w nazewnictwie sowieckim funkcjonuje jako: *Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa*, faktycznie zbrojny przewrót i zamach stanu w Rosji carskiej dokonany przez partię bolszewicką w dniu 24-26 października 1917 roku (według kalendarza juliańskiego, który obowiązywał w Rosji carskiej, natomiast 6-8 listopada 1917 r. według kalendarza gregoriańskiego). Jej najważniejszym punktem było zdobycie *Pałacu Zimowego* w Petersburgu i aresztowanie całego Tymczasowego Rządu pod przewodnictwem Aleksandra Kiereńskiego. Fakt ten zakończył okres „dwuwładzy” w Rosji (po wcześniejszej „rewolucji lutowej” która obaliła carat, przekazując władzę z rąk cara w ręce Tymczasowego Rządu - *Dumy* pod przewodnictwem Kiereńskiego. Zdarzenia objęły początkowo tylko republikę rosyjską, doprowadzając do krwawych walk na terenie Petersburga i Moskwy.

Wiadomo, że całość „wydarzenia” (rewolucji) bolszewickiej przygotował i zaplanował oraz opłacił rząd Cesarstwa Niemieckiego celem osłabienia Imperium Rosyjskiego, a w konsekwencji wyeliminowania Rosji z działań I wojny światowej, co miało ułatwić rozbięcie frontu na Zachodzie Europy. Za tę „przysługę” miały Niemcy zyskać dostęp w miarę szeroki dostęp do bogactw naturalnych i gospodarki rosyjskiej, co uzgodniono m.in. w wodzem całego <rewolucyjnego zamieszania> Włodzimierzem Leninem. Niestety pogarszająca się sytuacja wewnętrzna padającego Imperium rosyjskiego nasilała kryzys gospodarczy, doprowadzając coraz częściej do buntów, strajków, otwartych wystąpień przeciwko władzy Rządu Tymczasowego, tworzenia organizacji zbrojnych do walki z arystokracją i obszarnikami. Ten narastający niepokój społeczny rozkładał również od wewnątrz dyscyplinę w szeregach armii. Tymczasem sytuacja na Froncie Wschodnim zaczęła ulegać coraz większemu pogorszeniu – Niemcy wspomagając Austrię zaczęły odnosić sukcesy militarne w Galicji. W tym czasie w Piotrogradzie nieudaną próbę przejścia władzy podjęła bolszewicka *Rada Delegatów Robotniczych i Żołnierskich*. Stojącemu na czele Tymczasowego Rządu – Kiereńskiemu, udało się jednak opanować sytuację dzięki części żołnierzy ściągniętych z frontu. Przy tej okazji ujawnił także źródło finansowania i celowość przygotowywanej rewolucji ze źródeł zagranicznych (ściśle – niemieckich), nazywając bolszewików <<niemieckimi agentami>> i delegalizując ruch bolszewicki. Fakt ten wywołał jeszcze większą demoralizację w szeregach armii. Lenin w tym czasie ukrył się na terenie Finlandii. Rząd Tymczasowy z dniem 1.09.1917 r. ogłosił Rosję – republiką. Z dniem 25 września 1917 roku w Moskwie dokonano wyborów do Rad Robotniczych i wygrał – Lew Trocki stając na czele tej władzy. Równocześnie potajemnie wrócił do Piotrogradu – Lenin, pozostając jednakże w ukryciu aż do wybuchu rewolucji. Formalnie, z dniem 25 października (6 listopada) 1917 roku, na polecenie Lenina cały Piotrogród, bez wystrzału w biały dzień, zajęły formacje zbrojne bolszewików, oprócz Pałacu Zimowego w którym urzędował Kiereński (dokonano tego dopiero o 2.15 w nocy 26 października na sygnał stojącego na rzece Newie, a opanowanego przez bolszewików krążownika „*Aurora*”. Kiereński ratował się ucieczką z Piotrogradu, próbując włączyć w obronę swego rządu wojsko. Pomocy mu jednak odmówiono prócz kilkuset kozaków 3 Pułku Kawaleryjskiego gen. Krasnowa. I oni jednak zawrócili gdy spotkali 3000 uzbrojonych marynarzy na przedmieściach Piotrogradu. W ten sposób 27 października (9 listopada) 1917 roku powołany został przez obradujący od 26 października, wyłącznie bolszewicki rząd – *Rada Komisarzy Ludowych* (Tymczasowy Rząd Robotników i Chłopów), na czele którego stanął Lenin. Jak wiadomo, Rada stała się organem ustawodawczym i wykonawczym. Ustaliła też od razu dwa ważne dokumenty: *Dekret o pokoju* oraz *Dekret o ziemi*. Pierwszy przewidywał wycofanie państwa rosyjskiego z wojny bez aneksji i kontrybucji z możliwością samostanowienia. Drugi dokument wprowadzał nacjonalizację ziemi w całym państwie bez żadnych odszkodowań. Do kolejnego roku wprowadzono jeszcze szereg innych dekretów, m.in.: powszechną bezpłatną naukę, 8 godzinny dzień pracy, nacjonalizację przemysłu i banków, cywilne rozwoły, odebrano wszystkie dobra Kościołowi, wprowadzono kalendarz gregoriański. Od tej chwili, faktyczną władzę przejmowała partia bolszewicka i jej członkowie. Rozpędzono wszelkie inne partie i organizacje polityczne i rozpoczęto prześladowania opozycji, budując im wkrótce sieć „obozów koncentracyjnych” (późniejsze <<gułagi>>) dla wszelkich przeciwników władzy, jej postanowień i zamierzeń. Źródło: L.Bazyłow, *Dzieje Rosji 1801-1817*, Warszawa 1977; O.Figes, *Tragedia narodu. Rewolucja rosyjska 1891-1924*, Wrocław 2009; WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL

⁶ **Katorga** – przymusowe roboty połączone zazwyczaj z zesłaniem stosowane w Rosji carskiej jako kara dla przestępców politycznych i kryminalnych; katorżnik – człowiek, skazaniec na katordze; Źródło: M.Szymczak (red.), dz.cyt., t. 1, s. 902.

⁷ **Utopia** – nieziszczalny pomysł, mrzonka; nie liczący się z możliwościami realizacji ideał społeczeństwa szczęśliwego; Źródło: M.Szymczak (red.), dz.cyt., t. 3, Warszawa 1981, s. 632.

⁸ **Lenin Włodzimierz** (właściwie: Ulianow Władimir Ilicz; 1870-1924) – twórca partii bolszewickiej; jeden z przywódców rosyjskiego ruchu rewolucyjnego. W czasach studenckich organizator kółek marksistowskich. W latach 1897-1900 przebywał na zesłaniu na Syberii. W latach 1900-1905 na emigracji w Anglii, Niemczech, Szwajcarii. W roku 1903 zorganizował zjazd *Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji* (SDPRR), na którym stworzył „bolszewizm” i stał się jego ideologiem i przywódcą. Był wtedy czołowym publicystą gazety „Prawda”. W okresie lat 1912-1914 przebywał w Poroninie. Do Rosji wrócił po rewolucji lutowej 1917 roku z koncepcją *dyktatury proletariatu*; twierdził też, że *rewolucja socjalistyczna* nie musi rozpocząć się od krajów najbardziej rozwiniętych. Na jego wniosek bolszewicy zbrojnym zamachem obalili formowaną władzę demokratyczną. Po Wielkiej Rewolucji Październikowej 1917 roku stanął na czele pierwszego bolszewickiego rządu – *Rady Komisarzy Ludowych*. Przyjął formę rządzenia wg założeń „naukowego komunizmu”, stosując terror oraz represje w celu utrzymania władzy. W sierpniu 1918 roku został ciężko ranny wynikiem zamachu w wykonaniu działaczki „*eserowskiej*” – F.Kapłan. Wyzначzył główne cele i założenia Międzynarodówki Komunistycznej, której był założycielem. Gdy w roku 1921 kraj zaczął ogarniać kryzys gospodarczy – zainicjował NEP – *Nowaja Ekonomiczeskaja Politika*. W roku 1922, już jako ciężko chory człowiek stanął na czele nowego rządu w zmieniającym się państwie sowieckim – od tej pory: *Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich* (ZSRR). Zmarł w roku 1924. Źródło: F.Kiryk, A.Jureczko (red.), *Szkolny słownik biograficzny*, Kraków 1996, s. 233-234; H.Adamczyk-Szczecińska, A.Mańkowska, K.Zalewska, *Słownik szkolny – postacie historyczne*, Warszawa 1997, s. 175.

⁹ **Stalin Józef** (właściwie: Dżuaszwili Iosif; 1879-1953) – polityk i działacz bolszewicki, a następnie sowiecki. W partii bolszewickiej działał od roku 1903 – głównie na terenach rodzinnej Gruzji oraz Azerbejdżanu. Uczestniczył w wypadkach Wielkiej Rewolucji Październikowej w roku 1917 w Petersburgu. Wszedł w skład pierwszego bolszewickiego rządu jako – komisarz ds. narodowościowych. Od roku 1922 wybrany sekretarzem generalnym partii, zaczął umacniać swoją władzę dyktatora w ZSRR – czynił to za pomocą stopniowej eliminacji (czystek) wśród potencjalnie zagrażających mu osób oskarżając je o działalność antypaństwową opozycyjną, w reżyserowanych z góry akcjach i procesach, oraz zsyłkach i zleczanych mordach. Od roku 1924 faktyczny kierownik Międzynarodówki Komunistycznej. W okresie lat 1936-1938 dokonał takiej „czystki” w Armii Czerwonej, usuwając wszystkich znacznych i wielkich dowódców. Ugruntował system przemocy i gwałtu oraz bezwzględnej „racji władzy” w stosunku do państwa i jego obywateli – totalitaryzmu. W chwili wybuchu wojny światowej, a następnie napaści Niemiec na swoje państwo pełnił stanowisko – premiera, przewodniczącego Komitetu Obrony, oraz naczelnego dowódcy sowieckich sił zbrojnych. Uczestniczył we wszystkich konferencjach pokojowych: Teheran, Jafta, Poczdam, współdecydując o losach wojny i powojennej Europy i świata. Ogrom jego zbrodni ujawniono dopiero w latach 80 XX wieku w epoce tzw. „*perestrojki*”. Źródło: F.Kiryk, A.Jureczko (red.), dz.cyt., s. 382; H.Adamczyk-Szczecińska, A.Mańkowska, K.Zalewska, dz.cyt., s. 286.

¹⁰ **Terror** – (łac. strach, trwoga); stosowanie przemocy, gwałtu, okrucieństwa w celu zastraszenia lub zniszczenia przeciwnika; Źródło: B.Snoch, *Słownik szkolny – terminy i pojęcia historyczne*, Warszawa 1998, s. 179; M.Szymczak (red.), dz.cyt., t. 3, s. 498.

¹¹ **Prześladowania** – nieustanne nagabywanie o coś, nudzenie, dokuczanie komuś, nie dawanie komuś spokoju, zmuszanie do czegoś, np. myślenia, prześladowanie zagrożeniem, krzywdą, gnębieniem, szykanami; Źródło: M.Szymczak (red.), dz.cyt., t. 2, s. 1012.

¹² **Kronszadt** – silnie ufortyfikowany rosyjski port morski usytuowany na wyspie Kotlin w Zatoce Fińskiej, około 30 km w linii prostej od centrum Petersburga, który ma za zadanie go zasłaniać oraz bronić do niego dostępu. Całość powstała w roku 1703 z poręki cara Piotra I, po odebraniu wyspy Kotlin od Szwedów. Oddany jako port i twierdza rosyjska z dniem 18 maja roku 1704. Niejednokrotnie od tej pory stanowił bardzo skuteczny opór przeciwko atakom obcych flot przeciwko Rosji. Od momentu założenia miasta, Kronszadt stanowił ważny ośrodek szkolenia specjalistów morskich, m.in.: minerów, saperów, artylerzystów,

maszynistów, radiotelegrafistów. Około XIX wieku całą wyspę umocniono, zagospodarowano na magazyny, forty, fortece, biura oraz arsenały i stocznie. Dawniej całe miasto było obiektem wojskowym, obecnie rola ta ogranicza się tylko do portu. W początkach lat 20 XX wieku, liczył Kronsztadt około 50.000 mieszkańców. Głównie byli to oficerowie, podoficerowie i żołnierze Floty Bałtyckiej, cywilni pracownicy obsługi, oraz lokalni urzędnicy i obsługi magazynów, rzemieślnicy... Uzbrojenie tego miejsca to m.in. ciężkie działa 12,5 calowe, oraz okręty zacumowane przy nabrzeżach (m.in.: od roku 1921 pancerniki „*Andriej I*”, „*Pietropawłowski*”, „*Sewastopol*”, stawiacze min „*Łowat*” oraz „*Narowa*”, a także 2 trałowce. Kronsztadt ma połączenie zarówno od strony południa, jak i północy z Brzegami Zatoki Fińskiej poprzez kamienne groble przeciwpowodziowe zabezpieczające w ten sposób miasto *Petersburg*. Ponadto od strony południowej ma połączenie promowe z rosyjskim miastem skraju Zatoki Fińskiej – *Łomonosow*. Zimą, ponieważ Zatoka Fińska zamarza (okres listopada – kwietnia), można przemieszczać się do Petersburga po 1 metrowej grubości warstwie lodu. W trakcie rewolucji 1905 w Rosji, znaczna część *Floty Bałtyckiej* wystąpiła przeciwko carowi. Po rewolucji lutowej roku 1917, marynarze z Kronsztadu sami utworzyli – *Radę Delegatów Robotniczych i Żołnierskich*, przyłączając się do bolszewików (dokonali wtedy samostannie „rozliczenia” z caratem – znieśli hierarchię stopni wojskowych, ustalili własnych przełożonych, wszystkie decyzje podejmowali kolektywnie, rozstrzelali 2 admirałów i 40 carskich oficerów. Ostatecznie 24 maja 1917 roku Kronsztadt podporządkował się władzy *Rządu Tymczasowego* k Kierskim na czele. W 07.1917 r., około 12.000 uzbrojonych marynarzy z Kronsztadu poparło pucz w Piotrogradzie przeciwko rządowi księcia Lwowa. Miesiąc później (w sierpniu) pod komendą gen. Kornilowa marynarze Kronsztadu, wspierając prawicę znów uczestniczyli w puczach przeciwko władzy Kiereńskiego. W trakcie rewolucji październikowej 1917 r., marynarze z Kronsztadu wsparli działania w Piotrogradzie ratując bolszewików. Następnie ochraniali działania komunistów ustalających konstytucję państwa republik radzieckich. Sytuacja przełomu lat 1920/1921, pamiętając, że Rosja ogarnięta jest wciąż trwającą wojną domową *czerwonych* i *białych*, doprowadziła do drastycznych ograniczeń żywnościowych i energetycznych w Petersburgu i Kronsztadzie. W kraju dominowała partyzantka chłopska (walcząca o żywność), chaos gospodarczy paraliż komunikacyjny. Brakowało dostawnie wszystkiego, łącznie z ubraniami i butami. Władza nie mogła i nie chciała jednak zezwolić na samowolę w regionach. Zaczęto kierować wojska przeciwko protestom robotniczym i chłopskim. W dniach 28 lutego do 18 marca 1921 doszło w Kronsztadzie do wypadków strajku i buntu przeciwko postępowaniu władzy z robotnikami i chłopami, co nazwano <<powstaniem antybolszewickim>>. Przeciwko Kronsztadowi skierowano 7 armię pod komendą Tuchaczewskiego na czele oddziałów złożonych z Kirgizów, Baszkirów oraz mieszkańców Syberii, dla których Kronsztadt nie stanowił żadnego wzorca, mitu, legendy walki o bolszewizm. Po zdobyciu wyspy – twierdzy, rząd nakazał rozliczyć winnych buntu: 2103 buntowników rozstrzelano, 6459 ukarano innymi karami z więzieniem włącznie, 2514 cywilów zesłano na Syberię, 13.000 – 18.000 zamieszanych w tamte wydarzenia, mimo obiecanej amnestii, zesłano do łagrów na Wyspy Sołowieckie i do Chołmogorów k/Archangielska (wszystko nad Morzem Białym za kręgiem polarnym), rozstrzelując przy tym część zesłanych już w trakcie transportu. Potem kluczowe role przypisano zresztą nie Tuchaczewskiemu, a Woroszyłowowi i Kalininowi). Większość tych ludzi zrehabilitował dopiero w roku ... 1994 prezydent Rosji – Borys Jelcyn. Źródło: Docenko W., *Mity i legendy rosyjskiej Floty* [w:] „*Poligon*”, Sankt Petersburg 2002, s. od 137...; [WWW.WIKIPEDIA.PL](http://www.wikipedia.pl) [dostęp: 2019.04.06, godz. 19.00]

¹³ **Pluralizm** – pogląd według którego w rzeczywistości lub w poznaniu istnieje wiele różnych, niezależnych od siebie podstawowych elementów: substancji, zasad, czynników, sił...; Źródło: M.Szymczak (red.), dz.cyt., t. 2, s. 692.

¹⁴ **Nowaja Ekonomiczeskaja Politika** (NEP) – doktryna polityki gospodarczej Rosji bolszewickiej, a potem ZSRR w latach 1921-1929. Miał za zadanie zmianę dotychczasowego systemu gospodarki – *komunizmu wojennego* (po 30 miesiącach stosowania doprowadził kraj na skraj ruiny gospodarczej i widma głodu) na u rynkowanie gospodarki z zachowaniem monopolu państwa szczególnie w przemyśle ciężkim, handlu (w tym handlu zagranicznym), bankowości i finansach. Po raz pierwszy zaprezentował ten projekt Lenin na X Zjeździe *Rosyjskiej Partii Komunistycznej (bolszewików)* - RPK(b). Miał on na celu przejście Rosji bolszewickiej (później ZSRR) z gospodarki rolniczej (około 80 % społeczeństwa w tym czasie), na gospodarkę znacznego uprzemysłowienia. Wszelkie bunt i strajki chłopskie krwawo tłumiono i masowo zsyłano do obozów pracy. Faktycznie NEP zaczął stopniowo odbudowywać gospodarkę, budować przemysł, umacniać i stabilizować

pieniądz. Rolnictwo generalnie oparło się na spółdzielczości (kołchozy). Każdego, kto próbował „dorobić się” sam, oskarżano o związki z kapitałem zachodnim i wskazywano jako potencjalnego szpiega, aresztowano (zazwyczaj jego rodzina także doznawała represji) i zsyłano do odległych obozów pracy, skąd przeważnie już nie wracał. Trzeba zauważyć, że NEP zaczynał się „przeżywać” z końcem roku 1929, a w jego miejsce zaczęto wprowadzać politykę planowania. Rzeczywiste zwycięstwo Lenina polegało na tzw. „komunizmie wojennym”, a nie na realizacji NEP. Dlatego w latach 1918 – 1921 musiał ustąpić od władzy. Źródło: R.Pipes. *Rosja bolszewików*, Warszawa 2005; R.Pipes, *Rewolucja rosyjska*, Warszawa 1994; [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) [dostęp: 2019.04.06., godz. 19.15]

¹⁵ **Wolny rynek** – ale także: wolny handel, wolna sprzedaż; wszystko to handel nie uspołeczniony, prywatny; Źródło: M.Szymczak (red.), dz.cyt., t. 3, s. 748-749.

¹⁶ **Industrializacja** – rozwój gospodarczy kraju w kierunku przemysłowym, wprowadzenie wielkoprzemysłowej techniki do gospodarki kraju; uprzemysłowienie; Źródło: M.Szymczak (red.), dz.cyt., t. 1, s. 785.

¹⁷ **Nacjonalizacja** - likwidacja prywatnej własności środków produkcji przejęcie ich na własność społeczną przez państwo; stanowi niezbędny etap przechodzenia od kapitalistycznych do socjalistycznych stosunków społeczno-ekonomicznych; unarodowienie, upaństwowienie; Źródło: M.Szymczak (red.), dz.cyt., t. 2, s. 243.

¹⁸ **Kolektywizacja** – nadawanie czemuś formy zbiorowej, kolektywnej, np. kolektywizacja gospodarki wiejskiej; łączenie drobnych gospodarstw rolnych w wielkie spółdzielcze przedsiębiorstwa rolne oparte na wspólnej lub społecznej własności środków produkcji i na socjalistycznych zasadach podziału dochodów. Źródło: M.Szymczak, dz.cyt., t. 1, s. 957.

¹⁹ **Roosevelt Franklin Delano** (1882-1945) – amerykański polityk, od roku 1928 gubernator stanu New York, a od roku 1932 prezydent USA podnoszący państwo z kryzysu gospodarczego dzięki reformom interwencjonizmu. W roku 1936 wybrany ponownie na to stanowisko dzięki ogromnej popularności. Po raz trzeci –jeden wypadek w historii USA – relegowany na to stanowisko w roku 1940. Po wybuchu wojny światowej, zyskał od Kongresu odwołanie od aktu neutralności, dzięki czemu USA zaczęła dostarczać pomoc materiałową przeciwnikom Niemiec i ich sojuszników. Finalizował słynny akt Lend Lease Act w roku 1941. Gdy USA przystąpiła do wojny, ściśle współpracował z koalicjantami. W roku 1944 jeszcze raz został wybrany prezydentem. Niestety nie dożył do końca kadencji. Źródło: F.Kiryk, A.Jureczko (red.), dz.cyt., s. 348-349.

²⁰ **Churchill Winston Leonard Spencer** (1874-1965) – polityk brytyjski. W roku 1895 po ukończeniu edukacji wojskowej został skierowany na służbę do Indii. Uczestniczył w wojnie burskiej, gdzie dostał się do niewoli, skąd brawurowo uciekł i zyskał popularność. Od roku 1900 w aktywnej polityce zmieniał kilkakrotnie opcje polityczne i stanowiska ministerialne. Przed wybuchem wojny jawnie i głośno krytykował łagodną politykę państwa wobec Niemiec. W chili wybuchu II wojny światowej mianowany – pierwszym lordem Admiralicji. Z dniem 10 maja 1940 stanął na czele rządu koalicyjnego. W roku 1941 wraz z Rooseveltem podpisał słynną *Kartę Atlantyczną*, a w roku 1942 układ sojuszniczy z ZSRR. Aktywny uczestnik wszystkich konferencji „wielkiej Trójki”: Teheran (1943), Jafta (1945), Poczdam (1945). Po dymisji w roku 1945 (skutkiem wygranej partii labourzystowskiej), wspierał bliską współpracę z USA oraz integrację państw Europy Zachodniej. Ponownie wybrany premierem Wielkiej Brytanii w latach 1951-1955. Mistrz języka angielskiego, mówca i pisarz angielski uhonorowany w roku 1953 literacką nagrodą Nobla. Źródło: F.Kiryk, A.Jureczko (red.), dz.cyt., s. 78-79.

²¹ **Kamieniew Lew** (właściwie: Rosenfeld Lew; 1883-1936) – rosyjski działacz komunistyczny, a następnie państwowy. Studiował prawo w Moskwie, i nauki polityczne w Paryżu. Dyplomata i publicysta. Od roku 1903 we frakcji bolszewickiej *Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji*. Od marca roku 1917 w ścisłym kierownictwie partii. Kilkakrotnie usuwany i przyjmowany do szeregów partyjnych. M.in. z Komitetu Centralnego partii, usunięto go za próbę ugody z ugrupowaniem „mieńszewików”. W roku 1924 po śmierci Lenina, poparł Stalina, a następnie się tego wycofał. Od roku 1925 jeden z przywódców (wraz z Zinowiewem oraz Trockim) frakcji partyjnej, która dążyła do zbudowania nowego ustroju. Od roku 1927 poseł sowiecki we Włoszech. Od roku 1931- dyrektor Instytutu Marksa-Engelsa-Lenina. Aresztowany w roku 1934 z polecenia Stalina, sądzony i stracony. Źródło: F.Kiryk, A.Jureczko (red.), dz.cyt., s. 187; H.Adamczyk-Szczecińska, A.Mańkowska, K.Zalewska, dz.cyt., s. 142.

²² **Rykov Aleksiej** (1881-1938) – rosyjski socjaldemokrata i komunista. Kończył prawo na uniwersytecie w Kazaniu. Pracował jako działacz partyjny w Moskwie i Petersburgu. Zaangażowany w działania rewolucji 1905 roku, za co był wielokrotnie aresztowany i zsyłany na Syberię – skazywany za rewolucyjne poglądy, udział w strajkach i demonstracjach przeciwko władzy. Uczestnik Wielkiej Rewolucji Październikowej roku 1917. Potem wśród najwyższych władz partyjnych bolszewików. Po śmierci Lenina w roku 1924- przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych w latach 1924-1929. Występował przeciwko Trockiemu, a następnie poparł Stalina. W roku 1929 był przeciwny odejścia od polityki przyspieszonego rozwoju przemysłu jak i szybkiej, przymusowej kolektywizacji, za stracił stanowisko. Aresztowany z polecenia Stalina z początkiem roku 1937, przesłuchiwany i oskarżony o udział w organizacji kontrrewolucyjnej i szpiegostwo, otrzymał wyrok śmierci. Stracony w okresie „wielkiej czystki” w roku 1938. Pochowany anonimowo. Źródło: R.Pipes, *Rewolucja Rosyjska*, Warszawa 1994; [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) [dostęp: 2019.04.06. godz. 19.30]

²³ **Tomski Michaił** (1880-1936) – poligraf. Pochodził z rodziny robotniczej. Podjął pracę w wieku 14 lat. W roku 1904 wstąpił do partii socjaldemokratycznej i do związków zawodowych, przez co znalazł się na „czarnej liście” policji. Był więziony przez rok, a następnie w roku 1909 na krótko emigrował do Francji. Po powrocie – jeszcze w roku 1909 założył w Moskwie gazetę: „*Sztandar Robotniczy*”, za co z kolei był więziony przez 2 lata bez żadnego wyroku, a następnie został skazany na 5 lat ciężkich robót. Uzyskał amnestię po upadku caratu. Uczestniczył w wydarzeniach Wielkiej Rewolucji Październikowej. Potem założył i prowadził czasopismo „*Metalurg*”. Potem uczestniczył w ruchu związkowym, a następnie wybrano go wiceprzewodniczącym *Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej ZSRR*. Od stycznia roku 1929 był wraz z Bucharinem przeciwko szybkiej stalinowskiej industrializacji gospodarki w konkretnym zagadnieniu przymusowej kolektywizacji rolnictwa. Oskarżony o „odchylenia prawicowe” zmuszony został do ustąpienia z zajmowanych stanowisk. 23 sierpnia 1936 – w początkach mającej nastąpić „wielkiej czystki” popełnił samobójstwo. Źródło: [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl)

²⁴ **Trocki Lew** (właściwie Bronstein Lejb; 1879-1940) – rewolucjonista rosyjski; urodził się na Ukrainie. Od wczesnej młodości związany z odłamami rewolucyjnymi socjaldemokracji. W obawie przed aresztowaniem, przebywał w latach 1902-1905 oraz 1907-1917 na emigracji w Anglii, Austrii, Szwajcarii. Po wypadkach obaleniu caratu powrócił do Rosji, uczestniczył w Wielkiej Rewolucji Październikowej, a następnie kierował Piotrogrodzką Radą Delegatów Robotniczych. Twórca doktryny zwanej – *trockizmem*. Następnie, od roku 1918 pełnił funkcję – ludowego komisarza ds. zagranicznych (zerwał natenczas rokowania rosyjsko-niemieckie), a potem komisarza ds. wojskowych (główny organizator budowy Armii Czerwonej), oraz przewodniczącego Rewolucyjnej Rady Wojskowej Republiki Rad. Głosił upaństwowienie struktur związków zawodowych oraz militaryzację procesów produkcyjnych. Głosił teorię niemożności budowy socjalizmu w jednym państwie. Po śmierci Lenina, jeden z jego głównych następców. Zdecydowany przeciwnik Stalina. Popierał powstanie frakcji partyjnej w partii bolszewickiej. Był świetnym oratorem (mówcą) i groźnym konkurentem Stalina, za co został wydalony z ZSRR w roku 1929. Przebywał wówczas w Turcji (lata 1929-1933), Francji (lata 1933-1935), Norwegii (1937 r.) oraz Meksyku (lata 1937-1940). W roku 1938 założył Międzynarodówkę Robotniczą zwaną również – Międzynarodówką Trockistowską. Został zamordowany najprawdopodobniej z polecenia samego Stalina. Źródło: F.Kiryk., A.Jureczko (red.), dz.cyt., s. 414; H.Adamczyk-Szczecińska, A.Mańkowska, K.Zalewska, dz.cyt., s. 306.

²⁵ **Zinowjew Grigorij** (właściwie: Radomyłski Grigorij; 1883-1936) – działacz bolszewicki od roku 1901 związany z ruchem socjaldemokratycznym. W okresie lat 1908-1917 żył n emigracji (Szwajcarii, Francji i Niemczech). Po obaleniu caratu w latach 1917-1926 przynależał do ścisłego kierownictwa partii bolszewickiej. W okresie lat 1919-1926 kierował również Międzynarodówką Komunistyczną. Początkowo wspierał dążenia Stalina zwalczając z Kamieniem poglądy Trockiego. Od połowy lat 20 zmienił front wsparcia na Trockiego, za co usunięto go z szeregów partii. W roku 1927 ogłosił samokrytykę swoich poglądów, co spowodowało jego powrót do partii. W roku 1934 aresztowany za „działalność antypaństwową” z polecenia Stalina, a następnie zgładzony. Źródło: F.Kiryk., A.Jureczko (red.), dz.cyt., s. 459-460; H.Adamczyk-Szczecińska, A.Mańkowska, K.Zalewska, dz.cyt., s. 333.

²⁶ **Bucharin Nikołaj** (1888-1938) – ekonomista, działacz komunistyczny. Początkowo związany z ruchem socjaldemokracji, a następnie w latach 1926-1929 współtwórca Wielkiej Komunistycznej Partii bolszewickiej – WPK(b). Przeciwnik szybkiego uprzemysławiania państwa i przymusowej kolektywizacji. W roku 1929

usunięty z partii i wszystkich funkcji oraz stanowisk za opozycję postępowania Stalina. Pracował krótko w roku 1934 jako redaktor „Izwesti”. Uznawany był za oficjalnego inspektora teorii marksizmu (m.in. do jego dzieł: *Teoria materializmu historycznego*). W roku 1937 aresztowany i sądony w publicznym procesie pod zarzutem działalności anty-państwowej i trockistowskiej. Skazany i stracony. Źródło: F.Kiryk, A.Jureczko (red.), dz.cyt., s. 66; H.Adamczyk-Szczecińska, A.Mańkowska, K.Zalewska, dz.cyt., s. 49.

²⁷ **Kalinin Michaił** (1875-1946) – działacz komunistyczny, a następnie państwowy ZSRR. Członek rosyjskiej socjaldemokracji i uczestnik Wielkiej Rewolucji Październikowej w roku 1917. Współzałożyciel i współredaktor dziennika „Prawda”. Od roku 1925 członek ścisłego kierownictwa partii. Od roku 1938 przewodniczący Prezydium Rady Najwyższej ZSRR. Źródło: H.Adamczyk-Szczecińska, A.Mańkowska, K.Zalewska, dz.cyt., s. 141.

²⁸ **Mołotow Wiaczesław** (właściwie: Skriabin Wiaczesław; 1890-1986) – dyplomata i polityk sowiecki. Członek partii bolszewickiej i dyplomata. Wielokrotnie deportowany na Syberię. Uczestnik Wielkiej Rewolucji Październikowej roku 1917, a następnie we władzach centralnych partii. W latach 1930-1941 był premierem kraju. Jednocześnie pełnił w latach 1939-1949 tekę ministra spraw zagranicznych. Współzałożyciel dziennika „Prawda”. Zwolennik i negocjator układu z Niemcami w roku 1939 (Pakt Ribbentrop – Mołotow). Uczestniczył u boku Stalina we wszystkich konferencjach pokojowych: Teheran, Jałta, Poczdam. W latach 1953-1957 powtórnie na stanowisku ministra spraw zagranicznych. Usunięty z partii w roku 1957. W latach 1957-1960 ambasador sowiecki w Mongolii. W latach 1960-1961 szef sowieckiej misji przy Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej w Wiedniu. Źródło: F.Kiryk, A.Jureczko (red.), dz.cyt., s. 280; H.Adamczyk-Szczecińska, A.Mańkowska, K.Zalewska, dz.cyt., s. 216.

²⁹ **Rudzutaks Janis** (1887-1938) – łotewski komunista i działacz partii komunistycznej; czynny członek Politbiura i komisarz sowieckiego transportu w latach 1924-1930. Urodził się w rejonie Goldyngi na obszarach Kurlandii. Aresztowany za działalność rewolucyjną w roku 1907, skazany na 15 lat katorgi z zamianą na 10 lat więzienia. Karę odbywał w Rydze oraz moskiewskich *Butyrkach*. Uzyskał amnestię po obaleniu caratu w okresie rewolucji lutowej roku 1917. Uczestniczył w Wielkiej Rewolucji Październikowej jako związkowiec włókienników i transportowców. W latach 1920-1921 był przewodniczącym związku zawodowego transportowców. W latach 1924-1930 był również zastępcą członka Politbiura oraz wiceprzewodniczącym Rady Pracy i Obrony (16.01.1926 r. – 28.04.1937 r.). Jeden z czołowych twórców sowieckiej *industrializacji*. Aresztowany z dniem 24 maja 1937 roku przez organa NKWD pod zarzutem szpiegostwa i trockizmu. 28 lipca 1938 roku skazany na śmierć i rozstrzelany w dniu następnym na moskiewskiej Komunardce i pochowany anonimowo. Źródło: Wielka Encyklopedia Radziecka, t. 22., Moskwa 1975; [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) [dostęp: 2019.04.06. godz. 21.00]

³⁰ **Oligarchia** – forma rządów polegająca na sprawowaniu władzy przez niewielką grupę osób wyłonionych przeważnie spośród arystokracji rodowej lub najbogatszych warstw społeczeństwa. Źródło: Szymczak M.(red.), dz.cyt., t. 2, s. 514.

³¹ **Kirow Siergiej** (właściwie: Kostrikow Siergiej; 1886-1934) – sowiecki działacz komunistyczny. Początkowo w socjaldemokracji, a następnie uczestnik rewolucji lutowej roku 1905. Brał czynny udział w Wielkiej Rewolucji Październikowej roku 1917. Od roku 1925 sekretarz Komitetu w Leningradzie. Od roku 1930 członek Biura Politycznego, a od roku 1934 także sekretarz Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii bolszewików. Zamordowany z polecenia Stalina (śmierć stała się powodem represji oskarżonych o to przeciwników Stalina). Źródło: H.Adamczyk-Szczecińska, A.Mańkowska, K.Zalewska, dz.cyt., s. 156.

³² **Kosior Stanisław** (1889-1939) – działacz komunistyczny polskiego pochodzenia; polityk z Ukrainy; urodził się na Podlasiu w rodzinie polskich robotników. Wyemigrował „za chlebem” do Sulina, gdzie ukończył szkołę zawodową w metalurgii. Za działalność „wywrotową” zesłany na Sybir w roku 1915. Objęty amnestią po rewolucji lutowej roku 1917, powrócił do Piotrogradu. Przeciwnik zbyt wielkich ustępstw wobec Niemiec w pokoju brzeskim. Sekretarz generalny partii bolszewickiej na Ukrainie (okres 1928-1934; członek *Rady Komisarzy Ludowych* oraz wicepremier ZSRR w latach 1934-1938. Jeden z gorących zwolenników kolektywizacji rolnictwa i karania zbiorowego kułaków za „ukrywanie żywności”, co w praktyce przekładało się na śmierć zbiorą całych miejscowości na Ukrainie. Aresztowany 3 maja 1938 roku przez NKWD za działalność dywersyjną. Torturowany w śledztwie. Skazany na śmierć 26 lutego 1939 roku i natychmiast rozstrzelany. Pochowany anonimowo. W okresie „wielkiej czystki zginęła także jego żona oraz 3 braci. Źródło:

S.Kulczycki: *Hołodomor. Wielki głód na Ukrainie 1932-1933 jako ludobójstwo. Problem Świadomości*, Wrocław 2008. [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) [dostęp: 2019.04.06. godz. 21.15]

³³ **Kujbyszew Walerian** (1888-1935) – rosyjski polityk i działacz partii bolszewickiej; urodził się w rodzinie wojskowego; w ruchu rewolucyjnym od roku 1903. Edukację kontynuował w *Syberyjskim Korpusie Kadetów* w Omsku. Potem był słuchaczem *Wojskowej Akademii Medycznej* w Petersburgu. W roku 1906 usunięto go stąd, ponieważ nadal czynnie uczestniczył w ruchu rewolucyjnym. * kilkakrotnie aresztowany i 4 kilkakrotnie zsyłany w rejon Syberii. W roku 1910 w Narymie założył organizację bolszewicką oraz szkołę partyjną. Brał udział w Wielkiej Rewolucji Październikowej kierując działaniami w Samarze. W okresie wojny domowej w Rosji bolszewickiej (1918-1920) był jednym z organizatorów Armii Czerwonej. Od czerwca 1918 roku był komisarzem politycznym i członkiem *Rewolucyjnej Rady Wojskowej* przy 1 Armii. Od kwietnia 1919 roku współpracował z Michaiłem Frunze przeciwko generałowi Kołczakowi. W sierpniu 1919 wraz z Kirowem kierował obroną Astrachania. Od października 1919 został komisarzem i przewodniczącym partii bolszewickiej Turkiestanu. Od kwietnia 1921 roku szef Zarządu Energii Elektrycznej – GOERLO. W latach 1923-1926 w inspekcji robotniczo-chłopskiej. Od 1930 roku przewodniczący komisji planowania – Gosplan. Pochowany w Moskwie w ścianie Kremla. Źródło: [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) [dostęp: 2019.04.06. godz. 21.15]

³⁴ **Ordżonikidze Grigorij** (1886-1937) – sowiecki działacz komunistyczny i państwowy. Uczestnik rewolucji 1905 roku w rejonie Zakaukazia. Od roku 1912 członek partii bolszewickiej. Brał czynny udział w Wielkiej Rewolucji Październikowej roku 1917. W czasie wojny domowej w Rosji – członek policji politycznej „Czeka”, oraz wojskowych Rad Rewolucyjnych. Od roku 1930 w Biurze politycznym partii. Od roku 1932 – komisarz ludowy przemysłu ciężkiego. W okresie represji stalinowskich popełnił samobójstwo. Źródło: H.Adamczyk-Szczecińska, A.Mańkowska, K.Zalewska, dz.cyt., s. 233.

³⁵ **Riutin Martemian** (1890-1937) – działacz bolszewicki. W latach 1917-1919 dowódca okręgu wojskowego w Irkucku. Potem działacz partyjny w Dagestanie i Moskwie. W roku 1930 usunięty po raz pierwszy z partii za głoszenie wewnątrzpartyjnej demokracji i żądanie przywrócenia stanowiska dla Bucharina. Zdecydowany przeciwnik kolektywizacji (pisał i mówił głośno – o zamiarze zniszczenia wsi, dopuszczeniu do władzy „karierowiczów” i ludzi przypadkowych – miał na myśli Stalina i jego zwolenników. W roku 1931 powrócił do partii za sprawą dawnych towarzyszy, m.in. Kirowa, Kujbyszewa i Ordżonikidze. W roku 1932 znów usunięty z partii za nawoływanie do odsunięcia od władzy Stalina. Wtedy znów trafił do Moskwy i poddany śledztwu. Nie chciał współpracować z KGB. Skazany na śmierć 10.01.1937 po 25 minutowym procesie i rozstrzelany z polecenia Stalina. Źródło: R.Conquest, *Wielki terror*, Warszawa 1997.

³⁶ [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) [dostęp: 2019.04.02; godz. 20.00]

³⁷ **NKWD** – (ros. *Narodnyj Komisariat Wnutriennych Dieł* – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych), organ policji politycznej w latach 1934-1946 sprawujący nadzór nad bezpieczeństwem państwa radzieckiego; na jego czele stali: Gienrich Jagoda (1934-1936), Nikołaj Jeżow (1936-1938), Ławrientij Beria (1938-1946). Przyporządkowano jej służbę bezpieczeństwa, milicję, ochronę pogranicza oraz inne jednostki specjalne, administrację urzędów stanów cywilnych; obozy i więzienia, straż pożarna. Realizowali politykę totalnego i powszechnego terroru wobec wszystkich obywateli państwa. W latach 1937-1938 aresztowała około 7 milionów obywateli osadzając ich w łagrach i więzieniach bez jawnego przewodu sądowego. W okresie 1939-1940 deportowali tylko z byłych Kresów Wschodnich około 1 miliona Polaków w głąb obszarów sowieckich; z wiosną 1940 dokonała mordu na inteligencji II RP (lekarze, nauczyciele, oficerowie, urzędnicy...) w Katyniu. W okresie II wojny światowej czynnie współpracowała z Gestapo w zwalczaniu polskiego *Ruchu Oporu*; po wojnie stanowiła wzorzec do stworzenia MBP (UB), czynnie walcząc z reakcyjnym podziemiem na ziemiach polskich, likwidując mniejszości narodowych – m.in. Ukraińców w *Akcji WISŁA*, bądź Tatarów na Krymie; Źródło: B.Snoch, s. 118 *Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 3, Warszawa 1975, s. 292.

³⁸ **Kaganowicz Łazar** (1893-1991) – polityk i działacz polityczny z Ukrainy. Jeden z najbliższych współpracowników Stalina. Odpowiedzialny za kolektywizację rolnictwa na Ukrainie, północnym Kaukazie i zachodniej Syberii. Współorganizator „wielkiej czystki”, komisarz przemysłu ciężkiego. Po śmierci Stalina opozycjonista władzy. W 07.1957 roku usunięto go z władz partii i odsunięto z funkcji państwowych. Przez kolejne 4 lata był jeszcze dyrektorem Kombinatu Potasowego na Uralu. W roku 1961 usunięto go całkowicie z szeregu partii. Źródło: Kiryk F., Jureczko A. (red.), dz.cyt., s. 185.

³⁹ **Wyszyński Andriej** (1883-1954) – komunista polskiego pochodzenia prokurator generalny ZSRR w latach 1931-1934. Jeden ze najstraszniejszych i najzdolniejszych rosyjskich prawników. Oskarżał w „procesach pokazowych” stalinowskiej <wielkiej czystki>. W 04.1917 roku wydał nakaz aresztowania niemieckiego szpiega – W.I.Lenina. Siedział w celi razem ze Stalinem za działalność bolszewicką (w partii od roku 1920). W okresie lat 1925-1928 był rektorem Uniwersytetu Moskiewskiego, który zalecał wdrażanie „fizycznego oddziaływania” (tortur) w systemie śledczym i więziennictwa w ZSRR. W roku 1939 stracił posadę prokuratora generalnego ZSRR, a po śmierci Stalina został szefem delegacji sowieckiej przy ONZ, które to stanowisko pełnił do śmierci. Źródło: *Mała Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1976., s. 912.

⁴⁰ **Beria Ławrientij** (1899-1953) – z pochodzenia Gruzin; sowiecki działacz komunistyczny; od roku 1921 w sowieckim aparacie bezpieczeństwa; w roku 1924 uczestniczył w tłumieniu powstania narodowego w Gruzji; współwinny wówczas śmierci około 7000-10.000 osób; po zleconym przez Stalina zabójstwie znacznego działacza partyjnego – S.Kirowa, został Beria jednym z zaufanych ludzi Stalina i był głównym wykonawcą tzw. „wielkiej czystki” (lata 1936-1938), oraz represji ludności polskiej i sowieckiej; po zamordowaniu ludowego komisarza ds. bezpieczeństwa Nikołaja Jeżowa, zajął latach 1938-1945 jego miejsce jako minister spraw wewnętrznych (NKWD) oraz bezpieczeństwa publicznego (KGB); w latach 1941-1945 zreorganizował *Główny Urząd Obozów Pracy* (Gulag); zbrodniarz odpowiedzialny za masowe wywózki poza Ural i masowe wyroki śmierci dla Polaków z sowieckich obozów represji; wraz z marszałkiem Żukowem winny wielkich przesiedleń ludności w głąb państwa sowieckiego; od 1944 roku organizował i budował specjalną siatkę agentów do wykradania tajemnic atomowych Zachodu; w roku 1945 awansowany do stopnia marszałka ZSRR; po śmierci Stalina był pierwszym pretendentem do stanowiska po Stalinie; został wtedy zatrzymany i oskarżony o szpiegowski spisek przeciwko władzy, a następnie stracony (najprawdopodobniej zastrzelił go osobiście gen. Paweł Baticki, a potem każdy jeszcze z plutonu egzekucyjnego – dla pewności zgonu); Źródło: H.Adamczyk-Szczecińska, A.Mańkowska, K.Zalewska, *Słownik szkolny – postacie historyczne*, Warszawa 1997, s. 36; [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) [dostęp: 2019.01.15. godz.9.10];

⁴¹ **Jeżow Nikołaj** (1895-1940) – tzw. *krwawy karzeł*; syn carskiego policjanta i Litwinki; terminował jako dziecko u krawca, bo tak chciał ojciec. Zbuntowany odnalazł się w zawodzie ślusarza. Od roku 1919 w Armii Czerwonej w oddziałach wylapujących dezertów i szpiegów; sowiecki działacz komunistyczny; w okresie lat 1936-1938 ludowy komisarz spraw wew. ZSRR – szef NKWD; główny wykonawca stalinowskiego terroru okresu „wielkich czystek” (okres ten czasami nazywa się <<jeżowszczyzna>>. Organizował m.in. procesy N.Bucharina (występował przeciwko przymusowej kolektywizacji i szybkiemu uprzemysłowieniu kraju, za co skazany i stracony w 1938 r.), K.Radka (działacz komunistyczny ze Lwowa, członek SDKPiL, wysoki urzędnik międzynarodówki Komunistycznej, współtwórca sowieckiej konstytucji, skazany za antysowiectwo, zmarł w więzieniu); jeden z głównych wykonawców pierwszych „czystek” z rozkazu Stalina. Wydał słynny rozkaz terroru dla sowieckich obywateli Nr 00447 wprowadzający natychmiastową likwidację „elementów antysowieckich” (na jego mocy zamordowano z pełną świadomością w roku 1937 ponad 700.000 obywateli). Potem był także autorem rozkazu Nr 00485 wprowadzającego niszczenie polskość i Polaków po wojnie polsko-bolszewickiej roku 1920. Z dniem 8.12.1938 roku zastąpił go na stanowisku szefa NKWD – Beria (rozpoczęto ograniczanie terroru) wtedy Jeżow wpadł w alkoholizm. Aresztowany w roku 1939, został poddany ostrym torturom, w których przyznał się do rzekomego spisku przeciwko Stalinowi, jak również do osobistego homoseksualizmu. Sądzony i stracony w 1940 (najprawdopodobniej w dniu 4.02.1940 r.). Źródło: H.Adamczyk- Szczecińska, A.Mańkowska, K.Zalewska, *Słownik szkolny – postacie historyczne*, Warszawa 1997, s. 137; J.A.Getty, O.Naumow, *Nikołaj Jeżow. Żelazna pięć Stalina*, Warszawa 2007. [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) oraz [WWW.GOOGLE.COM](http://www.google.com) [dostęp: 2019.02.15. godz.9.10];

⁴² **Szkiriadow Matwiej** (1883-1954) – sowiecki działacz partyjny. Po rewolucji lutowej roku 1917 członek Rady Delegatów w Moskwie. W latach 1934-1939 był członkiem komisji kontroli partyjnej przy Komitecie Centralnym. Był deputowanym na VII Kongres Międzynarodówki Komunistycznej. Pochowany w ścianie Kremla na Placu Czerwonym. Źródło: [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) oraz [WWW.GOOGLE.COM](http://www.google.com) [dostęp: 2019.02.15. godz.9.10];

⁴³ **Mechlis Lew** (1889-1953) – tzw. *Ponury Demon* – sowiecki działacz partyjny żydowskiego pochodzenia zaangażowany w mordowanie carskich oficerów oddających się do niewoli po roku 1920. Nadgorliwy oficer polityczny, który w roku 1939 „objędzając” Syberię masowo serwował wyroki śmierci dla oficerów i

komisarzy. W czasie napaści Niemiec na ZSRR, polecał używać „żywych tarcz” z ludności cywilnej w obronie przez nazistami, które polecał likwidować później seriami karabinów maszynowych. Po okresie 05.1942 roku, zachęcał sowieckich żołnierzy do wymordowania niemieckich rannych jeńców w szpitalu. Źródło: D.Rayfield, *Stalin i jego oprawcy*, Warszawa 2009.

⁴⁴ **Poskriobyszew Aleksander** (1891-1965) – członek partii bolszewickiej wysokich stanowisk w Swierdłowski i Ufie. Najprawdopodobniej uczestniczył w wymordowaniu rodziny carskiej. Od roku 1930 w osobistym sekretariacie Stalina. Kierownik tajnego wydziału partii. Odsunięty od władzy dopiero po śmierci Stalina. Od roku 1960 na emeryturze. Źródło: S.S.Monterfiore, *Stalin. Dwór czerwonego cara*, Warszawa 2014.

⁴⁵ P.Wieczorkiewicz, *Łańcuch śmierci. Czystka w Armii Czerwonej 1937-1939*, Warszawa 2001, s. 364.

⁴⁶ Tamże, s. 375

⁴⁷ Tamże, s. 376-415.

⁴⁸ **Łubianka** – potoczna nazwa siedziby tajnej i jawnej policji politycznej: NKWD, potem KGB, a obecnie FSB w Moskwie. Wtedy także więzienia śledczego, gdzie zamordowano wielu więźniów politycznych, a szczególnie w okresie tzw. *czystek stalinowskich*. Nazwa pochodzi od – Plac Łubiański, gdzie umiejscowiony był budynek towarzystwa ubezpieczeniowego „Rosija”, zajętego po rewolucji 1917 roku przez służby specjalne. W latach 80 XX wieku dołączono do niego sąsiadujący budynek, tworząc specjalny kompleks dla tego rodzaju służb, chociaż w chwili obecnej większość wydziałów tej specyficznej organizacji znajduje się w dzielnicy – Jasieniewo, poza obwodnicą Moskwy. Wśród słynnych więźniów tu przetrzymywanych byli m.in.: gen Władysław Anders; gen. Ławrientij Beria; Aleksander Sołżenicyn; marszałek Michał Tuchaczewski. Źródło: [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) oraz [WWW.GOOGLE.COM](http://www.google.com) [dostęp: 2019.02.15. godz.9.10]; P.Wieczorkiewicz, dz.cyt., s. 414.

⁴⁹ **Butyrki** – jedno z najcięższych i najstarszych więzień na terenie Rosji. W okresie stalinowskim wspierały działania Łubianki. Wiadomo, że powstały około XVII wieku. Po upadku powstania styczniowego na ziemiach polskich więziono tu tysiące Polaków (rocznie około 25-35 tysięcy osób). Po wojnie przetrzymywano tu ofiary słynnego <procesu 16-tu>. Najprawdopodobniej tu również zamordowano ostatniego dowódcę AK – gen. Leopolda Okulickiego. Źródło: [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) oraz [WWW.GOOGLE.COM](http://www.google.com) [dostęp: 2019.02.15. godz.9.50]; P.Wieczorkiewicz, dz.cyt., s. 415-416;

⁵⁰ **Lefortowo** – jeden z oddziałów więzień śledczych w Moskwie, obok Łubianki i Butyrek. Nazwa pochodzi o dzielnicy moskiewskiej o tej samej nazwie. Faktycznie dzielnica zyskała to określenie na pamiątkę zasłużonego admirała armii rosyjskiej, a Szwajcara z pochodzenia – Franza Leforta – faworyta cara Piotra I. Źródło: [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) oraz [WWW.GOOGLE.COM](http://www.google.com) [dostęp: 2019.02.15. godz.10.50]; P.Wieczorkiewicz, dz.cyt., s. 415.

⁵¹ **Suchanowka** – znana bardziej pod ukrytym hasłem – Obiekt specjalny Nr 110. Specjalny oddział śledczy więzienia NKWD w miejscowości Widnoje w pobliżu Moskwy, utworzony na potrzeby służb specjalnych w roku 1938, dla „szczególnie niebezpiecznych osób zagrażających władzy sowieckiej. Mogło pomieścić około 150-160 osób. Wiadomo, że w roku 1958 obiekt ten przekształcono w więzienny szpital, a w roku 1992 zwrócono w całości rosyjskiemu Kościołowi Prawosławnemu. Nazwa wywodzi się z XVIII wieku kiedy powstał tu zespół dworski Suchanowo oraz klasztor pod wezwaniem Św. Katarzyny. Miejsce to miało bardzo złą sławę szczególnie w okresie „czystek stalinowskich”, ponieważ posiadały nawet specjalne „urządzenia” do prowadzenia specyficznych tortur (wiadomo, że zniszczono je na podstawie tajnego rozkazu Nr 0068 z dnia 4.04.1953 roku). Jakie warunki panowały w tym miejscu, niech świadczy fakt, iż większość osadzanych tu osób, w bardzo krótkim czasie zapadała na poważne nieuleczalne choroby psychiczne. Do słynnych więźniów tego miejsca należał m.in. Nikołaj Jeżow – były szef NKWD, jak również więziony w roku 1948 (niestety nie zapadł na chorobę psychiczną) – pracownik amerykańskiej ambasady w Moskwie – Alexander Dolgun. Źródło: [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) oraz [WWW.GOOGLE.COM](http://www.google.com) [dostęp: 2019.02.19. godz.10.50]; P.Wieczorkiewicz, dz.cyt., s. 416.

⁵² **Kresty** (Krzyże) – potocznie nazwany areszt śledczy ukryte pod kodem: nr 1 - IZ Nr 47/1; Usytuowany na prawym brzegu rzeki Newy, przy ulicy Komsomołu 8, w miejscu dawnych składów wina dla potrzeb miasta. Używane jako więzienie – tylko osoby z krótkimi wyrokami – najprawdopodobniej od roku 1868. Faktycznie zaczęto je rozbudowywać i przebudowywać dotychczasową powierzchnię w latach 1884 – 1890. Sam projekt wzorowany był na obiektach amerykańskiej Filadelfii oraz niemieckiego więzienia – Moabit. Obiekt zajmuje powierzchnię około 4,5 ha i zbudowany jest na planie krzyża. W dwóch pięciopiętrowych budynkach

rozmieszczono 960 cel dla około 1150 osób. Ponadto w kompleksie jest również kostnica, szpital, kuźnia, specjalny oddział chorób zakaźnych oraz chłodnia. W tamtym czasie było to największe więzienie w Europie. Na najwyższym piętrze budynku głównego umiejscowiona jest również pięciokopułowa cerkiew pod wezwaniem św. Aleksandra Newskiego (zamknięta od roku 1918, a reaktywowana dopiero w roku 1999). Cały kompleks stał się wzorem dla podobnych 28 obiektów na terenie całej Rosji. Widomo, że do okresu Rewolucji Październikowej przetrzymywano tu oprócz więźniów pospolitych również więźniów politycznych (m.in. Kamieniew, Trocki). Po wybuchu rewolucji przetrzymywano tu większość władz carskich łącznie z wymiarem sprawiedliwości, wojskowymi, policjantami i żandarmerią. W roku 1921 funkcjonował tu – obóz koncentracyjny. Do chwili obecnej – areszt śledczy. Wiadomo, że w latach 1937-1953 w kompleksie działało niezależnie od władz tajne biuro doświadczalno-projektowe dla nowych systemów sowieckiej broni artyleryjskiej marynarki wojennej. Źródło: WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL oraz WWW.GOOGLE.COM [dostęp: 2019.02.19. godz.10.50]; P.Wieczorkiewicz, dz.cyt., s. 417.

⁵³ **Nowosybirsk** – miasto rosyjskie nad rzeką Ob na Syberii. Położone na wysokości około 150 m nad poziomem morza. W roku 2016 liczyło około 1,5 miliona ludności. Na pewno jest trzecim co do wielkości miastem Rosji po Moskwie i Petersburgu. Wiadomo, że około IV – III wieku p.n.e. istniała tu osada myśliwsko-rybacka. Pierwsza formalna osada w tym miejscu, powstała dopiero z końcem XVII wieku z polecenia cara Piotra I, jako miejsce handlu z Teleutami (turecka grupa etniczna w rejonie Syberii). Najprawdopodobniej początek miasta, to okres rozpoczęcia wielkiej kolonizacji prawego brzegu rzeki Ob – czyli około 30 kwietnia 1893 roku (wówczas miejscowość zamieszkiwało około 700 osób trudniących się spławianiem drewna i innych towarów). W rozwoju przyszłego miasta na pewno dopomogła przebiegająca i rozbudowywana linia kolei transsyberyjskiej. Obecną nazwę zyskało miasto z dniem 12 lutego roku 1926. Faktyczny jeszcze większy rozwój miasta, rozpoczęła niemiecka okupacja na ZSRR, ponieważ wtedy „przeniesiono” tu około 10 % całego sowieckiego przemysłu, pracującego na rzecz wojny. Obecnie miasto posiada 3 porty lotnicze, 11 uniwersytetów, 8 akademii i 13 instytutów szkolnictwa wyższego. Kształci się tu około 100 tysięcy studentów. Jest wielkim ośrodkiem kultury, sztuki i nauki. W mieście funkcjonują ośrodki kultur prawosławnego, ewangelickiego, żydowskiego oraz ośrodki muzułmańskie. Źródło: Marciniak W., *Rozgrzabione Imperium. Upadek Związku Radzieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2001.

⁵⁴ **Makarenko Anton** (1888-1939) – jeden z czołowych pedagogów systemu sowieckich ideologii. Był twórcą „wychowania komunistycznego” za pośrednictwem kolektywu i pracy w nim. Opierał się częściowo na wzorcach wojskowych, a częściowo kopiowany był na psychologicznych teoriach „wychowania przez pracę” m.in. według J.Deweya, niestety ze skrajnie wypatrzoną ideologią postrzegania „uczni” jako jednostki ludzkiej. Źródło: WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL; WWW.GOOGLE.COM [dostęp: 2019.04.06., godz. 12.00]

⁵⁵ WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL [dostęp: 2019.04.06., godz. 10.00]

⁵⁶ P.Wieczorkiewicz, dz.cyt., s. 430-450.

⁵⁷ Tamże, s. 457 i 464.

⁵⁸ **Nikołajew Leonid** (1904-1934) – sowiecki działacz komunistyczny, zabójca Kirowa. Został on wytypowany na „zabójcę” na kilka tygodni przed zabójstwem Kirowa przez leningradzkiego szefa NKWD – Iwana Zaporozca. Ze względu na dziwne zachowanie, był dwukrotnie zatrzymywany przez osobistą ochronę Kirowa (Kirow głosił odważne sądy przeciwko brutalności i terrorowi polecanego przez Stalina). Dwukrotnie także przychodziły informacje z Moskwy od Kirowa o spowodowaniu natychmiastowego zwolnienia zatrzymanego. Przy drugim zatrzymaniu, znaleziono przy Nikołajewie – rewolwer, którym zabił Kirowa 1.12.1934 roku kilka metrów od jego gabinetu (najprawdopodobniej z polecenia samego Stalina). Stalin był do tego stopnia zainteresowany całą sprawą, że uczestniczył osobiście w śledztwie. Ze sprawy uczyniono planowany zamach i spiszek nielegalnego terrorystycznego ośrodka opozycji z Leningradu (jakoby kierowanego przez Zinowiewa), dołączając do Nikołajewa 11 bardzo niewygodnych władzy osób. Wszystkich rozstrzelano po procesie 28/29.12.1934 roku. Źródło: R.Conquest, *Stalin i zabójstwo Kirowa*, Warszawa 1989.

⁵⁹ P.Wieczorkiewicz, dz.cyt., s. 906.

⁶⁰ **Jagoda Genrich** (1891-1938) – sowiecki działacz państwowy. W okresie lat 1934-1936 szef policji politycznej – NKWD. Bez wątpienia jeden z inicjatorów i pierwszych wykonawców „wielkiej czystki” zaplanowanej przez Stalina. W roku 1937 zatrzymany, osądzony i stracony z polecenia samego dyktatora. Źródło: H.Adamczyk-Szczecińska, A.Mańkowska, K.Zalewska, dz.cyt., s. 129.

⁶¹ P.Wieczorkiewicz,dz.cyt., s. 681 (według Andrieja Stuczenko, słuchacza Akademii Frunzego w latach 1937-1938).

⁶² Tamże, s. 741.

⁶³ Tamże, s. 611. (według jednego ze znaczących ówczesnych dowódców – Aleksandra Todorskiego, więźnia NKWD lat 1938-1955).

⁶⁴ Tamże, s. 32

⁶⁵ Tamże, s. 253.

⁶⁶ **Gusiew Siergiej** (właściwie: Jakow Dawidowicz Drabkin; 1874-1933) – syn nauczyciela, studiował w Petersburgu w Instytucie Technologicznym. Sowiecki polityk, komunista i uczestnik Wielkiej Rewolucji Październikowej. Pracownik wywiadu wojskowego, a w latach 1919-1920 jego szef. Pochowany przy murze kremłowskim. Źródło: [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) [dostęp: 2019.04.06., godz. 20.00]

⁶⁷ P.Wieczorkiewicz,dz.cyt., s. 329.

⁶⁸ A.Weissberg-Cybulski: *Wielka Czystka*, Warszawa 1990, s. 451–455.

⁶⁹ **Tuchaczewski Michaił** (1893-1937) – marszałek ZSRR. Pochodził z rodziny ziemiańskiej; pełnił stanowisko zcy Ludowego Komisarza Spraw Wojennych i Morskich – Woroszyłowa. Jego sława sięgała okresu pamiętnej rewolucji roku 1917, m.in.: stłumienie powstania w Kronsztadzie, zwycięskie walki w wojnie domowej z „białymi” generałami Denikinem i Kołaczakiem. Uczestniczył także w słynnej wojnie polsko-bolszewickiej roku 1920. Poniósł klęskę w bitwie warszawskiej, próbując zdobyć stolicę państwa polskiego z rozkazu samego Lenina, ponieważ przyczynił się do tego sam Stalin. Otóż był on wtedy komisarzem politycznym Frontu Południowo-Wschodniego (dowodził marszałek Aleksander Jegorow), który zablokował rozkaz znenawidzonego Kamieniewa i Trockiego o odwołaniu armii konnej marszałka Budionnego ze szturmie Lwowa, co znacznie strategicznie przechyliło polską szalę zwycięstwa w ofensywie Warszawy. Stąd właśnie Stalin nienawidził również Tuchaczewskiego. Aresztowany z polecenia Stalina, został oskarżony o szpiegostwo na rzecz Niemiec. Źródło: F.Kiryk, A.Jureczko, dz.cyt., s. 414-415; [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) [dostęp: 2019.04.21, godz. 12.00]

⁷⁰ **Blucher Wasilij** (1889-1938) – naczelny dca Armii Dalekiego Wschodu, marszałek ZSRR. Brzmiaące z niemiecka nazwisko było faktycznie przezwiskiem jednego z jego przodków, uczestnika wojny krymskiej, z czasem stało się nazwiskiem. Chłop z pochodzenia, zatrudniał się jako ślusarz. Więziony od wieku 12 lat za nawoływanie do strajków robotniczych. Był organizatorem przewrotu bolszewickiego rewolucji październikowej roku 1917 w Samarze. Autor legendarnego rajdu wzdłuż Uralu. Pogromca „białych” na Dalekim Wschodzie. Główny sowiecki doradca wojskowy w Chinach. Był przewodniczącym sędziów skazujących Tuchaczewskiego. Zabity „chwilę” później przez siepaczy Berii (bito go żelaznymi pretami, a on krzyczał: „Stalinie , zobacz co oni ze mną robią”). Źródło: Potyrała, Szczegół, *Czerwoni marszałkowie. Elita Armii Radzieckiej 1935-1991*, Zielona Góra 1997; K. Zalesskij – *Imperium Stalina. Biograficzny słownik encyklopedyczny*, Moskwa 2000

⁷¹ **Jegorow Aleksandr** (1883-1938) – marszałek ZSRR, jeden z pierwszych który otrzymał ten stopień w kraju. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Po ukończeniu gimnazjum ochotniczo wstąpił w szeregi armii rosyjskiej, gdzie ukończył *Kazańską Szkołę Junkrów* i trafił na Zakaukazie. Brał udział w pacyfikacji ruchów rewolucyjnych 1905 r. za co odznaczono go wysokim carskim odznaczeniem (fakt ten starannie ukrywał wciąż zmieniając swoje życiorysy przed władzami sowieckimi). W roku 1918 wstąpił do Armii Czerwonej już w stopniu pułkownika. Od 07.1919 r. dowodził już 14 Armią w rejonie Ukrainy przeciwko „białym” Denikina. W roku 1920 lekceważąc rozkazy naczelnego wodza, a słuchając komisarza Stalina, wstrzymał siły Budionnego, które mogły zdecydować o sowieckim zwycięstwie w wojnie polsko-bolszewickiej roku 1920. W roku 1938 aresztowany z polecenia Stalina mimo powoływania się na zażyłość i przyjaźń z nim. Oskarżono go o wymaginowany zamach i spisek na Stalina. Sądził, że przyznanie się uratuje mu życie. W ten sposób obciążył kolejnych 60 wskazanych przez NKWD oficerów, różnych urzędników i działaczy partyjnych. Skazany i rozstrzelany w drugiej dekadzie stycznia roku 1939. Źródło: Spahr W.J., *Generałowie Stalina*, Warszawa 2001, s. 53

⁷² **Biełow Iwan** (1893-1938) – podoficer w armii Imperium Rosji. W okresie Wielkiej Rewolucji Październikowej, dowódca pułku na czele lewicy w Taszkencie. Od roku 1919 – dowódca wojsk Turkiestanu. Jeden z sędziów sądzących marszałka Tuchaczewskiego. Dowódca Moskiewskiego Okręgu Wojskowego. Potem

oskarżony przez Stalina i stracony – rozstrzelany 29.06.1938 roku. Źródło: *Wielka Encyklopedia Radziecka*, t. 3, Moskwa 1972.

⁷³ **Jakir Jona** (1896-1937) – rosyjski oficer i polityk bolszewicki. Dowódca Kijowskiego Okręgu Wojskowego. Aresztowany z polecenia Stalina, oskarżony i rozstrzelany z dniem 12.06.1937 roku. Źródło: [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) [dostęp: 2019.04.21, godz. 12.00]

⁷⁴ **Ubojewicz Ijeronim** (1896-1937) – z pochodzenia Litwin, urodzony w rodzinie chłopskiej. Dowódca Białoruskiego Okręgu Wojskowego. Po ukończeniu szkoły realnej podjął studia na Politechnice w Petersburgu, skąd pod koniec roku 1915 trafił do armii rosyjskiej na szkołę oficerską. Po okresie Wielkiej Rewolucji Październikowej, był jednym z organizatorów *Czerwonej Gwardii* na obszarach Besarabii. W 1920 roku był jednym z powstrzymujących armię „białego generała” Denikina w jego marszu na Moskwę. Z dniem 25.10.1922 roku wkroczył do Władywostoku, przyłączając tym samym te obszary w skład ZSRR. Od roku 1930 był zastępcą komisarza spraw wojskowych i morskich. Aresztowany przez NKWD 29.05.1937 r. po błyskawicznym procesie został skazany i rozstrzelany już następnego dnia. Źródło: P.Wieczorkiewicz, *Łańcuch śmierci. Czystka w Armii Czerwonej 1937–1939*, Warszawa 2016.

⁷⁵ **Alksnis Jakow** (1897-1938) – pochodził z rodziny robotnika rolnego. W carskim wojsku ukończył szkołę chorążych. Po okresie rewolucji bolszewickiej był komisarzem i pilotem. W roku 1931 mianowany dowódcą sił lotniczych ZSRR. Był jednym z sędziów sądzących marszałka Tuchaczewskiego. Rozstrzelany z dniem 29.07.1938 roku. Źródło: *Wielka Encyklopedia Sowiecka*, Moskwa 1970.

⁷⁶ **Dybieńko Paweł** (1889-1938) – pochodził z ubogiej rodziny chłopskiej z Ukrainy. Od roku 1915 rosyjski marynarz na okręcie liniowym – *Imperator Paweł I*. Był jednym z tych którzy przekonali przewodniczącego strajku marynarzy by krążownik „Aurora” pozostał w porcie i uczestniczył w rewolucji. Był uzależniony od alkoholu i kokainy. Jeden z organizatorów przewrotu bolszewickiego w Piotrogradzie. W latach 1918-1919, gdy nastąpiła sowiecka ofensywa na Ukrainę, dowodził 1Dywizją Zadnieprzańską. W roku 1922 ukończył akademię wojskową. Dowódca Nadwołżańskiego Okręgu Wojskowego. Niestety pozostawał niekompetentny, bo pił. Był jednym z sędziów Tuchaczewskiego. Rozstrzelany w dniu 29.07.1938 roku. Źródło: P.Wieczorkiewicz, *Łańcuch śmierci. Czystka w Armii Czerwonej 1937–1939*, Warszawa 2016.

⁷⁷ **Kork August** (1887-1937) – podpułkownik; w roku 1908 ukończył szkołę oficerską, a 6 lat później – Akademię Sztabu Generalnego. Od 1919 roku – dowódca bolszewickiej armii estońskiej, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej. Walczył przeciwko „białym” – gen. Wranglowi. W latach 1921-1935 – pomocnik naczelnego dowódcy Ukrainy i Krymu. W okresie 1935-1937 pełnił stanowisko komendanta Akademii Wojskowej im. Frunzego. Był przyjacielem marszałka Tuchaczewskiego, choć poparł „stalinowskie czystki”. Rozstrzelany w nocy 11-12.06.1937 roku. Źródło: J.Odziemkowski, *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej 1919 - 1920*, Warszawa 2004; *Wielka Encyklopedia Radziecka*, t. 13, Moskwa 1973.

⁷⁸ **Siediakin Aleksandr** (1893-1938) – urodził się w rodzinie podoficera armii carskiej. Ukończył szkołę w specjalności geodezyjnej. Pracował jako mierniczy na Syberii. W roku 1914 ukończył Irkucką Szkołę Oficerską. W trakcie I wojny światowej uzyskał stopień kapitana. Uczestnik rewolucji bolszewickiej. W roku 1921 tłumił powstanie marynarzy w Kronsztadzie. W latach 1931- 1932 komendant i komisarz Wojskowej Akademii Technicznej im. F.Dzierżyńskiego. Źródło: *Wielka Encyklopedia Radziecka*, t. 23, Moskwa 1976.

⁷⁹ **Wielikanow Michaił** (1893-1938) – pochodził z rodziny cerkiewnego psalmisty; nauczyciel domowy. Uczestnik wojny domowej. W roku 1915 ukończył Szkołę Chorążych. Walczył z „białymi” o Symbirsk, jako dowódca 25 Dywizji Strzeleckiej. Potem jako dowódca Ufińskiej Grupy Wojsk bronił Oranienburga. Po wojnie na stanowiskach dowódczych. W roku 1937 mianowany dowódcą Zabajkalskiego Okręgu Wojskowego. Aresztowany 20.12.1937 roku osądzony i skazany za szpiegostwo. Tego samego dnia rozstrzelany. Źródło: *Wielka Encyklopedia Radziecka*, t. 4, Moskwa 1971.

⁸⁰ **Smirnow Piotr** (1897-1938) – działacz komunistyczny, pierwszy minister marynarki wojennej ZSRR. Pochodził z rodziny robotniczej. W roku 1913 ukończył szkołę rzemieślniczą kształcąc się na ślusarza. W roku 1918 był komisarzem Oddziału Lotniczego w Permie. W roku 1919 już komisarzem pułku piechoty, a w roku 1920 – komisarzem brygady na Froncie Wschodnim. W 06.1937 był szefem Zarządu Politycznego Armii Czerwonej. Od 30.12.1937 był pierwszym komisarzem Floty Wojennej ZSRR i pierwszym jej ministrem. Aresztowany 30 czerwca 1938 za udział „w spisku”, osądzony i rozstrzelany 23.02.1939 roku. Źródło: *Słownik Marynarki Wojennej ZSRR*, Moskwa 1990.

⁸¹ **Bierzin Jan** (właściwie: Kuzis Peteris) – komunista pochodzenia łotewskiego. Pochodził z rodziny chłopskiej. Uczył się w seminarium nauczycielskim. Uczestnik rewolucji 1905 roku. Działał w oddziale partyzanckim „Leśnych Braci”. Ranny złapany i skazany na śmierć za zabójstwo carskiego policjanta. Jako młodemu zamieniono karę na 8 lat katorgi do Irkucka. Zbiegł w roku 1914 zmieniając nazwisko na – Bierzin. Od roku 1917 w szeregach NKWD. Zwolennik komunizmu na Łotwie. Uczestnik wojny polsko-bolszewickiej. Od roku 1924 był faktycznym organizatorem struktur wywiadu wojskowego, a następnie jego szefem w sztabie Armii Czerwonej. Stworzył również strukturę agentów zagranicznych (m.in. według jego doboru uczynionego jednego z najślawniejszych sowieckich agentów - Richarda Sorge). Jeden z dowódców sowieckich w hiszpańskiej wojnie domowej (pełnił wtedy rolę głównego sowieckiego doradcy wojskowego). Od roku 1935 był zastępcą marszałka Bluchera – dowódcy specjalnej Armii Dalekowschodniej. Aresztowany przez NKWD 27-28.11.1937 roku. Osądzony jako szpieg 29.07.1938 roku i tego samego dnia stracony. Źródło: P.Wieczorkiewicz, *Łańcuch śmierci: czystka w Armii Czerwonej 1937–1939*, Warszawa 2001.

⁸² **Eidemanis Roberts** (Właściwie: Eidemanis Roberts 1895-1937) – Łotysz urodzony w rodzinie chłopskiej. W 1914 roku podjął studia na wydziale leśnym Politechniki w Piotrogradzie. W 1916 wcielony do armii carskiej ukończył szkołę oficerską. Od 05.1918 roku w sztabie Wojsk Zachodniej Syberii dowodził oddziałami Czechów. W okresie wojny polsko-bolszewickiej pełnił rolę kwatermistrza Frontu Południowo-Zachodniego (dowodził: Jegorow, Komisarzem był – Stalin). W latach 1925-1932 pełnił funkcję komendanta i komisarza Akademii Wojskowej im. Frunzego. Aresztowany przez NKWD 22.05.1937 roku. Został osądzony i skazany 11.06.1937 roku za „spisek” przeciwko władzy. Wskazał 20 towarzyszy, których natychmiast aresztowano. Stracony następnego dnia. Źródło: Wielka Encyklopedia Radziecka, t. 29, Moskwa 1978.

⁸³ **Feldman Borys** (1890-1937) – urodził się w rodzinie żydowskiego stolarza. W roku 1913 powołany do armii carskiej uczestniczył w I wojnie światowej. W 1918 roku wstąpił w szeregi Armii Czerwonej. W 1919 pełnił już funkcję szefa sztabu 1 Brygady 9 Dywizji Strzelców. W latach 1922-1928 dowodził różnymi Korpusami Strzelców. W okresie 1928-1934 był szefem sztabu Leningradzkiego Okręgu Wojskowego. W latach 1934-1937 był szefem Głównego Zarządu Kadr Armii Czerwonej. Aresztowany przez NKWD 15.05.1937 r. poprzez wymuszone zeznania doprowadził m.in. do aresztowania i oskarżenia marszałka Tuchaczewskiego. 11.06.1937 oskarżony o udział w „spisku” przeciwko władzy, oskarżony, został stracony następnego dnia. Źródło: *Wyrok śmierci na ośmiu generałów sowieckich* [w:] „Gazeta Lwowska”, s. 1, Nr 130 z 13 czerwca 1937.

⁸⁴ **Orłow Włodzimierz** (1895-1938) – pochodził z rodziny dyrektora gimnazjum. Studiował prawo na Uniwersytecie w Petersburgu. W okresie I wojny światowej powołany do służby w armii carskiej służył we Flocie Bałtyckiej. W roku 1917 ukończył kurs chorążych i pozostawał oficerem wachtowym na krążowniku „Bogatyr”. Od roku 1918 w partii bolszewickiej. W latach 1920-1921 pełnił służbę na okrętach transportowych. W okresie 1923-1925 pełnił rolę komisarza szkół i uczelni marynarki wojennej. W roku 1926 ukończył Wyższe Kursy Akademickie i do roku 1930 pozostawał na stanowisku dowódcy Floty Czarnomorskiej. Od 06.1931 roku do 07.1937 roku mianowany dowódcą Marynarki Wojennej ZSRR. Aresztowany przez NKWD 10.07. 1937 roku został oskarżony o budowanie spisku w marynarce. Skazany i rozstrzelany 28.07.1938 roku. Źródło: *Wielka Encyklopedia Radziecka*, t. 18, Moskwa 1974.

⁸⁵ **Smiersz** – akronim (wyraz utworzony z pierwszych liter jakiejś nazwy) rosyjskiego tłumacza organizacji - sowieckiego kontrwywiadu wojskowego z lat 1943-1946, a właściwie jego komórki organizacyjne występujących pod nazwą – Specjalne metody Wykrywania Szpiegów (ros.: *Spiecialnyje Metody Rozoblaczenija Szpionow*). Funkcjonował jako samodzielna instytucja od 19.06.1943 roku decyzją Rady Komisarzy Ludowych. Wywodził się w najprostszym linii z okrutnej i bezwzględnej organizacji CzeKa, GPU, NKWD. Podlegała bezpośrednio Stalinowi. Podstawowym stosowanym narzędziem był terror i przemoc, a podstawową metodą przesłuchań – tortury. Do zasadniczych zadań tej organizacji należało wykrywanie dywersji, sabotażu, ujawnianie agentów innych państw i ich współpracowników wśród swoich szeregów. Nie byli żołnierzami, a funkcjonariuszami. Generalnie większość z nich po wojnie zakładała polskie struktury bezpieczeństwa i w polskich mundurach uczyli Polaków jak prowadzić śledztwa, przesłuchiwać.... Organizacja opierała się na pionach śledczych: kontrwywiadowczy, do zwalczania niemieckiej agentury, pracy dla jeńców wojennych (w tym szczególnie nadzór na siecią łągrów), kontrwywiad zafrontowy, nadzór nad strukturami wszystkich sowieckich rodzajów wojsk, pion śledczy, pion rejestracyjno-statystyczny, pion technik operacyjnych, pion zatrzymań i rewizji, pion szyfrów i łączności oraz pion tzw. zadań specjalnych. Źródło: J.Rutkiewicz, W.Kulikow,

Wojska NKWD 1917-1946. Barwa i broń, Warszawa 1998; P.Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich (kulisy wywiadu i kontrwywiadu)*, Warszawa 2002; S.Cenckiewicz, *Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943-1991 (wprowadzenie do syntezy)*, Poznań 2011.

⁸⁶ **Jefremow Michaił** – dowódca Orłowskiego Okręgu Wojskowego. W okresie 12.1941 roku – 04.1942 roku uczestniczył w kontruuderzeniu Sowietów w okolicach Moskwy, wyzwając m.in. **NARO-FOMIŃSK**. Z początkiem 02.1942 roku uczestniczył w ramach **OPERACJI RŻEWSKO-WIAZIEMSKIEJ**, docierając we współdziałaniu z 1 Korpusem Kawalerii Gwardii do miejscowości: Wiaźma, próbując zająć miasto. Niestety, silne kontrnatarcie Niemców spowodowało, że większość oddziałów sowieckich znalazło się w okrążeniu i zostało zmuszone do poddania. Dowódca popełnił samobójstwo 19 kwietnia 1942 roku (po powrocie z niewoli do ZSRR Sowietci i tak byłych jeńców rozstrzelali). Źródło: [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) [dostęp: 2019.04.25. godz. 17.00]

⁸⁷ **Pawłow Dmitrij** (1897-1941) – urodził się w rodzinie chłopskiej. W okresie I wojny światowej uczestniczył w niej jako ochotnik, dosługując się stopnia podoficerskiego. Niestety, w roku 1916 ranny dostał się do niewoli, skąd zwolniono go dopiero po wojnie. W roku 1918 wstąpił do Gwardii Czerwonej. W roku 1921 ukończył Wyższą Szkołę Piechoty, stopniowo awansując w hierarchii dowódców. W roku 1928 ukończył Akademię Wojskową im. Frunzego w Moskwie. Został wtedy dowódcą pułku kawalerii, potem pułku zmotoryzowanego. A wreszcie brygady zmotoryzowanej. W latach 1936-1937 był jednym z sowieckich dowódców w wojnie domowej w Hiszpanii (dowódca korpusu pancernego, zwycięzca spod Guadalajary). Po powrocie do ZSRR zmienił strategię walk na płaszczyźnie wojsk pancernych (zalecał rozwiązywanie korpusów, a tworzenie w ich miejsce dywizji pancernych). W okresie niemieckiej agresji na ZSRR, dowodził znacznymi sowieckimi siłami pancernymi w sile około czterech armii: około 680.000 żołnierzy, około 1900 samolotów, około 2200 czołgów. Mimo znikomego rozpoznania niezbędnego do prowadzenia działań bronią pancerną, potrafił na krótko zatrzymać pancerną pięść Guderiana. Okupił to jednak olbrzymimi stratami własnymi – rozbite siły sowieckie w tzw. „kotle białostocko-mińskim”. Z dniem 4.07.1941 został aresztowany i przewieziony do Moskwy. Tutaj oskarżono go o spowodowanie głównej klęski sowieckiej w rozpoczynającej się wojnie (sowieckich działaniach obronnych), za co skazany został na karę śmierci wraz z całym podległym sobie sztabem. Rozstrzelano go z dniem 22 lipca roku 1941. Źródło: *Wielka Encyklopedia Radziecka*, t. 19, Moskwa 1975.

⁸⁸ P.Wieczorkiewicz, dz.cyt., s. 715.

⁸⁹ Tamże, s. 732.

⁹⁰ Według informacji w czasopiśmie „*Ogoniok*” Nr 15 z m-ca kwietnia roku 1989.

⁹¹ R.Conquest R., *Wielki terror*, Warszawa 1997.

⁹² [WWW.WIKIPEDIA.ORG.PL](http://www.wikipedia.org.pl) [dostęp: 2019.04.25. godz. 15.00]

⁹³ P.Wieczorkiewicz, dz.cyt., s. 363.

⁹⁴ Tamże,

⁹⁵ Tamże, s. 1073.